

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FERETİKO VE KENEVİR LİFİ: KÜLTÜREL İZLER VE
SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM ÖRNEKLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Keziban YAYLI EV

Tekstil ve Moda Tasarımı Anasanat Dalı
Tekstil ve Moda Tasarımı Programı

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Leyla AKSOY GÜLEN

HAZİRAN-2025

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

ÖNSÖZ

“Feretiko ve Kenevir Lifi: Kültürel İzler ve Sürdürülebilir Tasarım Örnekleri” başlıklı tez konusunun belirlenmesindeki en önemli etken; Feretiko’nun sürdürülebilirlik açısından bölgede önemli bir yeri olan kenevir lifi ile birlikte bölgenin tarihinde şekillenen kültürel değerini, geleneksel üretim yöntemlerini ve güncel durumunu incelemektir.

Bu çalışmanın amacı, Rize ve Trabzon şehirlerinin tarihi ve kültürü ile şekillenen Feretiko’yu, bölgede geleneksel olarak üretilen kenevir lifiyle birlikte ele alarak sürdürülebilir yaşam biçimi bakış açısıyla irdelemektir. Çalışmada, bölge doğasına uyumlu geleneksel üretim yöntemleri ile endüstriyel kenevir lifi üretim yöntemleri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Feretiko ve kenevir lifinin birlikte ele alındığı bu bağlamda, bölge insanlarının doğa ile iç içe sürdürdüğü yaşam döngüsü içinde kenevir liflerinin kültürel hafızadaki yeri araştırılmış; güncel ve sürdürülebilir tasarım anlayışına katkı sunabilecek örnekler geliştirilmiştir. Saha araştırmaları ve söyleşiler aracılığıyla Feretiko, kenevir lifi ve doğa arasında kurulan kültürel bağ çözümlenerek bölge halkının Feretiko mirası analiz edilmiştir.

Çalışmada geniş bir literatür araştırması yapılarak teorik çerçeve oluşturulmuş; arşiv taraması ile bölgenin kenevir lifi ve Feretiko’ya dair kültürel incelemeler yapılmıştır. Bu incelemeler bölge halkı ile yapılan görüşmeler ve saha araştırması ile desteklenmiştir. Ayrıca, 1960’lı yıllarda aile büyüklerim tarafından kenevir lifinin üretildiği ve gündelik kullanım amacıyla çeşitli kalınlıklarda ip yapıldığına dair bilgiler, babamın çocukluk anılarında yer almaktadır. Her ne kadar sürece ilişkin bireysel gözlemleri sınırlı olsa da saha çalışması sürecinde bilgi ve deneyimleriyle katkı sunmuşlardır.

Tez çalışmam boyunca bana destek olan, değerli katkılarıyla bana yön veren tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Leyla Aksoy Gülen’e, TKS 504 Dokuma Tasarımı II lisansüstü dersi kapsamında, “Feretiko” teması ile hazırladığım dokuma kumaş

tasarımı projesinin yürütücülüğünü yapan ve değerli desteğini sunan Prof. Dilek Alban'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca Çayeli ilçesinde yapılan saha araştırması kapsamında, Çayeli Halk Eğitim Merkezi'nde Dokuma Usta Öğreticisi olarak görev yapan, 2019 sonrası endüstriyel kenevir üretimine başlamış olan ve yerel kenevir lifi temini sağlayan, geleneksel bilginin aktarılması konusunda değerli katkılarını sunan Beyhan Şişman'a; Ardeşen ilçesinde yapılan saha araştırması ve kişi görüşmeleri için desteklerini sunan Muhammed Çukur'a, geleneksel kenevir lifi ve kullanımı hakkında bilgilerini paylaşan Ayten Çukur'a ve Şükran Kurtuluş'a; Ardeşen Halk Eğitim Merkezi'nde Dokuma Usta Öğreticisi olarak görev yapan Esmâ Şeremet'e; kenevir iplikleri temini ve dokuma kumaşların üretiminde destek sağlayan Trabzon Belediyesi - Kadın Yaşam ve İstihdam Merkezi Dokuma Atölyesi çalışanlarına ve Dokuma Usta Öğreticisi Aygen Sır'a teşekkür ederim.

Bu süreçte her zaman yanımda olan aileme ve beni destekleyen arkadaşlarıma içten teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul, Haziran 2025

Keziban YAYLI EV

ÖZET

Bu tez çalışmasında, tarihsel süreçte ve günümüzde özellikle Rize ve Trabzon bölgesinde yaygın olarak bilinen bir dokuma kumaş türü olan Feretiko'nun ve bu kumaşın yapısını oluşturan temel bileşenlerden biri olan kenevir lifinin üretim süreçleri incelenmektedir. Bu kapsamda, Feretiko'nun sadece ekonomiye katkı sağlayan bir ürün olarak değil, aynı zamanda bölgenin kültürel mirasının bir parçası olarak taşıdığı değerler ve sürdürülebilirlik açısından önemi ele alınmaktadır. Osmanlı döneminde çoğunlukla kenevir ipliği ile dokunan Feretiko, zamanla kenevir bitkisinin üretiminin kısıtlanması ve pamuklu ürünler ile rekabet edebilmek amacıyla pamuk ipliği ile dokunmaya başlanmış ve geleneksel üretim yöntemleri farklılaşarak günümüze ulaşmıştır.

Kenevir bitkisi, sahip olduğu önemli ekolojik özellikleri sayesinde, son yıllarda gelişen sürdürülebilir tasarım yaklaşımı kapsamında dünyada ve Türkiye'de yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Günümüzde bu bitkinin yeniden üretimi ve kullanım alanlarının geliştirilmesi konusunda sosyo-ekonomik, kültürel ve ekolojik boyutların ele alındığı çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. Benzer şekilde bu tez çalışması ile Feretiko'nun ve kenevir lifinin tarihsel süreçteki dönüşümünün toplumsal ve kültürel hafızadaki yeri incelenerek günümüzde sürdürülebilir tasarım örnekleri, yerel üretimin geliştirilmesi ve kültürel mirasın korunması açısından öneminin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Bu bağlamda, özellikle Rize ve Trabzon illerini kapsayan bölgede yapılan incelemeler ve detaylı literatür araştırması doğrultusunda, ilgili arşiv belgeleri araştırılarak, bölgede yapılan sözlü görüşmeler ve saha araştırmalarıyla beraber sürdürülebilir bir gelecek için geleneksel bilgi birikimlerinin ve uygulamaların yeniden ne şekilde değerlendirilebileceğine dair öneriler ve tasarım örnekleri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Feretiko, kenevir lifi, sürdürülebilir tasarım, yerel üretim, kültürel miras.

ABSTRACT

This thesis examines the production processes of *Feretiko*, a type of woven fabric widely known historically and today in the Rize and Trabzon regions, and one of its fundamental components hemp fiber. In this context, Feretiko is evaluated not only as a product that contributes to the economy but also as a part of the region's cultural heritage with significant value in terms of sustainability. While Feretiko was primarily woven with hemp yarn during the Ottoman period, the restriction of hemp cultivation and competition with cotton products led to the increasing use of cotton yarn in its weaving, thus altering the traditional production methods over time.

Due to its valuable ecological properties, the hemp plant has recently regained global and national importance within the framework of sustainable design approaches. Today, various studies are being conducted that address the socio-economic, cultural, and ecological dimensions of the renewed production and application of hemp. Similarly, this thesis aims to examine the historical transformation of Feretiko and hemp fiber within social and cultural memory, and to highlight their significance in terms of sustainable design, the development of local production, and the preservation of cultural heritage.

In this regard, field studies and in-depth literature reviews were conducted specifically in the provinces of Rize and Trabzon. Relevant archival documents were analyzed, and oral interviews and field research were carried out to present design examples and suggestions on how traditional knowledge and practices can be re-evaluated for a sustainable future.

Keywords: Feretiko, hemp fiber, sustainable design, local production, cultural heritage

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
1.GİRİŞ	1
1.1.Tezin Amacı ve Kapsamı	3
1.2.Yöntem ve Bulgular	4
2. FERETİKO	5
2.1. Feretiko’nun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Süreç.....	7
2.2. Geleneksel Feretiko ve Özellikleri	10
2.2.1. Üretim Süreci.....	14
2.2.1.1. Kullanılan Dokuma Tezgahları	14
2.2.1.2. Kullanılan Aletler ve Gereçler.....	17
2.3. Geç Osmanlı Dönemi’nde Feretiko.....	20
2.4. Cumhuriyet Dönemi’nde Feretiko	25
2.5. Feretiko’nun Güncel Durumu	28
2.6. Feretiko Üretiminin Bölge Kültürüne Etkisi	38
3. KENEVİR LİFİ	42
3.1. Kenevir Bitkisinin Ekolojik Özellikleri	44
3.2. Kenevir Lifinin Üretimi.....	46
3.2.1. Rize ve Çevresinde Üretim	46
3.2.2. Günümüzde Üretim	62
4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM ÖRNEKLERİ	67
4.1. Güncel Tasarım Uygulamaları.....	68
4.1.1. Dünyadan Örnekler.....	68
4.1.2. Türkiye’den Örnekler	69
4.2. Kumaş Tasarımı.....	72
4.2.1. “Feretiko” Temalı Dokuma Kumaş Koleksiyonu.....	72
4.2.2. “Feretiko” Temalı Koleksiyonun Dokuma Kumaş Örnekleri	75
4.2.3. “Feretiko” Temalı Koleksiyonun Kullanım Alanı Örnekleri	88
5. SONUÇ	90
KAYNAKLAR	94

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 2.1. Feretiko, Rize, 2005

Şekil 2.2. Proje kapsamında üretilen kenevir lifi ile dokunan kumaş (Beyhan Şişman Koleksiyonu)

Şekil 2.3. Pamuk ve kenevir iplikleri ile dokunan Feretiko (Bilgenur Güngör Arşivi)

Şekil 2.4. Sandıktan Feretiko (Günay Cin Arşivi)

Şekil 2.5. Kenevir ipliği ile dokunmuş iç gömlek örneği

Şekil 2.6. Geleneksel Duvar Tezgahı (Rize Müzesi)

Şekil 2.7. 1934 Trabzon Sanayi Sergisi'nde kenevir tezgahında dokuma gösterisi (Trabzon T.S.O. arşivi)

Şekil 2.8. Andi (geleneksel duvar tezgahı)

Şekil 2.9. Sandık Tezgahı

Şekil 2.10. Ahşap Mekikler (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 2.11. Kunzi Masura ve Kenevir ipliği (Bilgenur Güngör Arşivi)

Şekil 2.12. Duvar tezgahlarında kullanılan ahşap tarak (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 2.13. Liman önünde gemiler, Atilla Alp Bölükbaşı arşivi

Şekil 2.14. Taşköprü kendir gününden bir görünüş

Şekil 2.15. Çay Tarımı, Rize

Şekil 2.16. Desenli Feretiko Örneği

Şekil 2.17. İbrik Desenli Feretiko Örneği, Rize, 2005

Şekil 2.18. Enişte lokumu ve su yolu desenli Feretiko, Rize, 2005

Şekil 2.19. Su Yolu Desenli Feretiko, Rize, 2005

Şekil 2.20. Çavuş Desenli Feretiko, Rize, 2024

Şekil 2.21. Ajur Dokuma Örneği

Şekil 2.22. Çay Yapağı Desenli Ajur Dokuma Örneği

Şekil 2.23. Feretiko Tezgahı Örneği, Ardeşen Halkeğitim Merkezi, Rize

Şekil 2.24. Endüstriyel Kenevir ile Dokunan Feretiko (Beyhan Şişman Koleksiyonu)

Şekil 2.25. Çataklıhoca DOKAP Proje Atölyesi, Rize -Çayeli

Şekil 3.1. Kenevir bitkisi

Şekil 3.2. Kenevir bitkisinin türleri

Şekil 3.3. Kenvir lifi ile üretilen ürün örnekleri

Şekil 3.4 1910'lu yıllara ait bir Trabzon kartpostalında yün ve kenevir ipliği eğiren, çorap dokuyan köy kızları

Şekil 3.5. Keten devşirme

Şekil 3.6. Kenevir lifi üretim aşamaları

Şekil 3.7. Sandıktan Kenevir ipliği (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 3.8. Kofte örneği (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 3.9. Hurçi tarak örneği (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 3.10. İğ Örnekleri (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 3.11. Liv ve Kenevir Lifi (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Şekil 3.12. Kara Kovan Balı Üretiminde Kullanılan Kenevir İp (Ayten Çukur Arşivi)

Şekil 3.13. Kasva, Kenevir ipliği üretiminde eli korumak için kullanılan kamış, (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Şekil 3.14. Kendir kuşu - Çeprik İnci (Çıvgın)

Şekil 3.15. Kenevir İpi ile Bağlanan Mısır (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Şekil 3.16. Kenevir Sapı, Kenevir Lifi, Taranmış kenevir lifi, Kenevir ipliği

Şekil 3.17. Endüstriyel kenevir tohumu, Kenevir tohum ekimi, Kenevir bitkisi

Şekil 3.18. Kenevir kurutma işlemi

Şekil 3.19. Kenevir tohum (sömek) ayırma işlemi

Şekil 3.20. Liv, kenevir İpi (Beyhan Şişman Arşivi)

Şekil 4.1. Laniaus markalı ürünler

Şekil 4.2. Jungmaven markalı ürünler

Şekil 4.3. Hemp Fortex, %100 kenevir lifi ile üretilen ürünler

Şekil 4.4. Bego markalı ürünler

Şekil 4.5. Hempkey markalı ürünler

Şekil 4.6. Moyy markalı ürünler

Şekil 4.7. Feretiko tema görseli

Şekil 4.8. Feretiko temasında kullanılan ham kenevir ve pamuk iplikleri

Şekil 4.9. Feretiko temasında kullanılan boyanmış kenevir, yerelde üretilen kenevir ve pamuk iplikleri

Şekil 4.9. Feretiko temasında kullanılan boyar maddeler

- Şekil 4.10.** Dokuma kumaş örneği 1
- Şekil 4.11.** Dokuma kumaş örneği 2
- Şekil 4.12.** Dokuma kumaş örneği 3
- Şekil 4.13.** Dokuma kumaş örneği 4
- Şekil 4.14.** Dokuma kumaş örneği 5
- Şekil 4.15.** Dokuma kumaş örneği 6
- Şekil 4.16.** Dokuma kumaş örneği 7
- Şekil 4.17.** Dokuma kumaş örneği 8
- Şekil 4.18.** Dokuma kumaş örneği 8, ajur
- Şekil 4.19.** Dokuma kumaş örneği 9
- Şekil 4.20.** Dokuma kumaş örneği 9, ajur
- Şekil 4.21.** Dokuma kumaş örneği 10
- Şekil 4.22.** Feretiko Temasının Giysilik Ürün Örnekleri-1
- Şekil 4.23.** Feretiko Temasının Giysilik Ürün Örnekleri-2
- Şekil 4.24.** Feretiko Temasının Ev Tekstili Ürün Örnekleri

1.GİRİŞ

Tarihsel süreçte Anadolu topraklarının farklı bölgelerinde yetiştirilen doğal lifler, iklime ve kültürel koşullara göre şekillenmiş çeşitli üretim teknikleriyle işlenerek bölge halkının temel yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu doğal lifler arasında önemli bir yere sahip olan kenevir lifi, özellikle dayanıklılığı ve ekolojik uyumluluğu sayesinde Anadolu’da uzun yıllar boyunca tarımı yapılan ve farklı kullanım alanlarında değerlendirilen kıymetli bir lif kaynağı olmuştur. Özellikle Karadeniz Bölgesi’nde üretilen ve halk arasında “Feretiko” adıyla bilinen dokuma kumaş, kenevir lifinin bölgesel kullanımı açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasında, Osmanlı’dan günümüze kadar gelen süreçte Feretiko’nun üretimi, kullanım alanları ve kültürel değeri incelenmekte olup, aynı zamanda sürdürülebilir tasarım anlayışı ile kenevir lifi temelli uygulamalara odaklanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı; tarihsel kaynaklar, sözlü anlatımlar, yerel üreticilerle yapılan görüşmeler ve güncel tasarım örnekleri üzerinden hem kültürel hem de sürdürülebilir tasarım bağlamında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktır.

Geç dönem Osmanlı Dönemi’nde Karadeniz Bölgesi’nin Trabzon ve Rize şehirlerini kapsayan bölgede kenevir lifi üretimi yapıldığı ve kenevir ipliği kullanılarak kumaş dokunduğu bilinmektedir. Dokunan bu kumaşlar; Ketan Dokuma, Trabzon Bezi ve Rize Bezi “Feretiko” olarak isimlendirilmiştir. Bölgede yetişen kenevir lifi, halk arasında “kendir” ismi ile bilinmektedir. Tezin bazı bölümlerinde kullanılan “kendir” ifadesi, kenevir lifinin yöredeki yerel bilgi ve kullanım biçimini yansıtmak amacıyla tercih edilmektedir.

Trabzon Limanı üzerinden ticareti yapılan kenevir dokumaları, Osmanlı Dönemi’nde ticaret bölgelerinde “Trabzon Bezi” olarak tanınmıştır. Trabzon’un fethi sonrası liman üzerinden yürütülen vergi kayıtları bölgede, üretim ve ticarete dair bilgi vermektedir. Osmanlı öncesi döneme ait kenevir üretimi ve Feretiko dokumasına ilişkin doğrudan kaynaklar sınırlı olmakla birlikte, milattan önceye uzanan bölge tarihine bakıldığında birçok farklı medeniyetin bu kültüre katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde,

bölgeye ait kenevir lifi üretimi ve Feretiko ilgili bilgilerde, bölgede uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş olan Rum ve Laz kültürlerinden izler bulunmaktadır.

Uzun bir dönem boyunca bölgede kenevir lifi üretimine getirilen kısıtlamalar, tarım kültüründeki değişim, hazır ürünlere kolay ulaşım gibi faktörler zaman içerisinde bölge halkının kenevir üretimini yavaşlatmış ve zamanla üretimin bitmesine sebep olmuştur. Bu durum geleneksel, yerel bir dokuma olan Feretiko'yu da doğrudan etkilemiştir. Bir dönem üretilemeyen Feretiko'nun, geleneksel üretimi genellikle her evde bulunan yöreye özgü duvar tezgahı (andi tezgahı) veya bölgeye göre farklılıklar gösteren tezgah türleriyle yapılırken, günümüzde atölyelerde ve çeşitli eğitim merkezlerinde kurs içeriği olarak öğretilmektedir. 1950'li yıllarda yaşamını bölgede geçiren kişiler ve konu ile ilgili aktarımlarını dinleyenlerden edinilen sözlü bilgiler, bölgeye ait kültürel mirasın günümüze taşınmasında önemli rol oynamıştır. Kenevir tarımı ve Feretiko'nun yaklaşık üç kuşaklık tarihsel süreç boyunca bölgede aktif olarak devam etmemesi, geleneksel bilgilerin günümüze tam olarak aktarılamamasına neden olmuştur. Yine de 2019 yılından sonra endüstriyel kenevir lifinin Rize şehrinin Çayeli ilçesinde yeniden üretimine başlanması Feretiko'nun bölgede geleneksel üretim yöntemlerine uygun şekilde sürdürülebilir bir tekstil ürünü olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın "Feretiko" başlıklı ikinci bölümünde, Feretiko'nun yukarıda bahsedilen tarihsel süreci ile birlikte kenevir tarımı ele alınmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı döneminden başlayarak, 19 yy ve sonrasında pamuklu kumaşların bölge üzerindeki etkisi ve savaşlar sonrasında, Cumhuriyet Dönemi'nde bölgenin kalkınması için tarımsal yapıda meydana gelen dönüşümün Feretiko'nun üretimini ne şekilde etkilediği incelenmektedir. Bu süreçte, bölge halkı için Osmanlı Dönemi'nde önemli bir geçim ve ticaret kaynağı olan kumaş; halkın türkülerinde, şiirlerinde, büyüklerinden ve atalarından dinledikleri anılarda, sözlü kültür aracılığıyla yaşatılarak günümüze kadar ulaşabilmiş ve yapılan söyleşiler ile bölge kültürü analiz edilmiştir.

"Kenevir Lifi" başlıklı üçüncü bölümde, kenevir bitkisi hakkında genel bilgi verilmiş ve özellikle Rize şehri ve çevresinde kenevir lifinin geleneksel ve güncel üretim süreçleri ele alınmıştır. Anlatıcıların geçmişte gerçekleştirdiği kenevir lifi üretimi ile günümüzdeki üretim karşılaştırılmış, kenevir bitkisinin doğa, insanlar ve diğer canlılar

üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. 2019 yılından itibaren Rize’de yeniden başlatılan endüstriyel kenevir üretimi, geleneksel üretim pratikleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Tezin son bölümünde ise, bölgenin kültürel mirasının önemli bir parçası olarak üretilmeye devam eden ve güncel sürdürülebilir tasarım anlayışı ile üretilen Feretiko uygulamaları çeşitlenerek kapsamlı bir şekilde sürdürülebilir tasarım örnekleri olarak sunulmuştur.

1.1. Tezin Amacı ve Kapsamı

Bu tez çalışmasının amacı; Trabzon’un fethi ile başlayan dönemden günümüze, Feretiko ve kenevir üretiminin Trabzon ve Rize illerini kapsayan bölgedeki tarihsel sürecini inceleyerek bu süreçteki kültürel izleri ortaya koymaktır. Bu kapsamda yapılan literatür taraması, arşiv araştırması ve sözlü görüşmeler ile beraber, seçilen bölgede geleneksel olarak dokunan Feretiko’nun doğa, insanlar ve gündelik yaşam biçimleri ile olan ilişkisi incelenmektedir.

Geçmiş dönemlerde doğayla iç içe sürdürülen yaşam biçimleri, üretim pratiklerinde doğal kaynakların önemslenerek kullanılmasını amaç edinmiştir. Bu bağlamda, Karadeniz Bölgesi’nde, özellikle Trabzon ve Rize illerinde yaygın olarak yetiştirilen kenevir bitkisi, hem tarımsal faaliyetlerin önemli bir parçası olmuş hem de lif üretimi ile gündelik yaşamın birçok alanında kullanılmıştır. Kenevir lifinin doğal yapısı, dayanıklılığı, nefes alabilirliği ve biyolojik olarak çözünebilir oluşu, onu dönemin ihtiyaçlarına yanıt veren sürdürülebilir bir hammadde haline getirmiştir. Bu özellikleriyle kenevir, doğa ile uyumlu üretim anlayışının önemli bir örneğini sunarken, aynı zamanda yerel halkın kültürel hafızasında da önemli bir yer edinmiştir.

Kenevir lifinden elde edilen ipliklerin dokunarak kumaşa dönüştürülmesiyle elde edilen Feretiko, yalnızca bir tekstil ürünü değil, aynı zamanda bir yaşam biçiminin ve kültürel sürekliliğin somut bir yansımasıdır. Özellikle kadın emeğine dayalı olarak ev içi üretimle şekillenen bu dokuma geleneği, hem kırsal ekonominin bir parçası olmuş hem de kuşaktan kuşağa aktarılan önemli bir bilgi birikimini temsil etmiştir. Feretiko’nun içlik, gömlek, çarşaf ve örtü gibi çeşitli kullanım alanlarında değerlendirilmesi, onun gündelik yaşamla olan güçlü bağlarını da ortaya koymaktadır.

Tüm bu üretim süreci, sadece maddi ihtiyaçlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda doğa ile kurulan dengeli ilişkinin de bir parçası olmuştur. Tarımından iplik üretimine, dokuma sürecinden üretilen ürün kullanımına kadar tüm aşamaları doğal döngülerle uyumlu bir biçimde sürdürülen kenevir lifi üretimi ve Feretiko dokumacılığı, güncel sürdürülebilirlik ilkeleriyle örtüşmekle beraber, sadece bölgenin değerli kültürel mirası olarak değil, aynı zamanda geleceğe yönelik ekolojik ve yerel çözümler üreten bir yaşam pratiği olarak da değerlendirilebilir.

1.2.Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada, geleneksel kenevir üretimi ve Feretiko'nun Trabzon ve Rize şehirlerindeki tarihsel gelişimi ve kültürel bağlamı incelenmiş, bu geleneklerin sürdürülebilir yaşam biçimleriyle olan ilişkisi ortaya konmuştur. Bu kapsamda gerçekleştirilen literatür taramaları, arşiv araştırmaları, saha çalışmaları ve sözlü tarih görüşmeleri aracılığıyla, bölge insanının doğa ile kurduğu bağın ve üretim süreçlerinin kültürel sürekliliğe nasıl dönüştüğü analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, sadece tarihsel bir belge olmanın ötesinde, bugünün sürdürülebilir tasarım yaklaşımı ve üretimi açısından örnekler sunmaktadır.

Feretiko'nun geleneksel izlerinin araştırılmasında kullanılan yöntemlerden biri, kültürel bilgileri sözlü olarak aktarabilecek bölge insanları ile yapılan görüşmelerdir. Rize'nin Çayeli ve Ardeşen ilçelerinde gerçekleştirilen bu görüşmelerde, geleneksel kenevir üretimi ve feretiko dokumasının yanı sıra, gündelik yaşam pratikleri ve doğa ile kurulan kültürel ilişkiler, anlatılan anılar aracılığıyla belgelenmiştir.

2. FERETİKO

Doğu Karadeniz Bölgesi'ne özgü geleneksel bir el dokuması olan Feretiko, çözgüsünde 20 Ne veya 24 Ne kıvraktire (tek katlı) pamuk ipliği, atkısında ise halk tarafından 2 numara denilen, 20 Ne kenevir ipliği kullanılan kumaş türüdür. Çözgü sıklığı 18-20, atkı sıklığı 16-18 olan kumaşta kullanılan dokuma örgüsü ise bezayağıdır.¹ Geleneksel Feretiko 35- 40 cm genişliğine sahipken, günümüzde kamçılı tezgahlarda 150 cm'ye kadar genişliğe sahip olabilen Feretiko'nun dokunması sırasında çoğunlukla 100'lük tarak kullanılmaktadır.

Bu dokumalarda kullanılan kenevir iplikleri bölge halkı tarafından "kara kendir" ve "beyaz kendir"(kenevir) olarak bilinmektedir. Renkleri sebebiyle bu şekilde isimlendirilen kenevir ipliklerinin ham renkli olanları kara kendir, ağartılmış ve beyaz renkli olanları ise beyaz kendir olarak ifade edilmektedir. Çoğunlukla Halk Eğitim Merkezleri'nde, Olgunlaşma Enstitüleri'nde ve atölyelerde üretilen Feretiko, günümüzde çeşitli geleneksel motifler ve ajur teknikleri kullanılarak dokunmaktadır.

Şekil 2.1. Feretiko, Rize, 2005

Feretiko, tezgahtan ilk çıkartıldığında sert, kırışan ve dökümsüz bir kumaştır. Fakat hassas yıkama yapılabilen bu kumaş, yıkandıkça yumuşamaktadır. Kumaşın yapısında bulunan pamuk ve kenevir liflerinin ince yapısı, doğal dokusu ve yüksek nem emici

¹ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, İstanbul (s.83)

özellikleri sayesinde Feretiko, son yıllarda giyim ürünlerinde kullanılmakta olup ince ve dayanıklı yapısı ile şık bir görünüme sahiptir.

Tarihsel sürece bakıldığında bölge halkının, kendi tarlasında üretimini yaptığı kenevir lifleri ile evinde var olan tezgahlarında, genellikle aile bireylerinin katılımıyla dokumacılık yaptığı görülmektedir. Feretiko'nun dokunma amacı, giysi ürünlerine duyulan kumaş ihtiyacının karşılanması iken kenevir üretiminin başlıca amacı da tarım ve hayvancılık ile uğraşan halkın gündelik ip ve halat ihtiyaçlarının karşılanmasıdır.

Günümüzde ise bu geleneksel üretim biçimi, atölyeler ve yerel üreticiler aracılığıyla varlığını sürdürmektedir. Kenevir lifi ile Feretiko'yu birlikte ele almak, bu ürünün yalnızca tarihsel ve kültürel açısından değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik açısından da önemli bir değer taşıdığını ortaya koymaktadır. Tarımdan tekstile uzanan bu üretim süreci, yerel bilgi birikimi ve doğal malzemelerin ekolojik katkısıyla değerlendirildiğinde, geleneksel dokuma kültürünün yaşatılması amaçlanarak coğrafi miras örneklerinden biri olarak görülmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde Trabzon Limanı arşiv kayıtlarında, Feretiko üretildiği bölgeye göre Trabzon Bezi, Trabzon Keteni, Keten Bezi ifadeleri ile adlandırılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut'un 11. yy. da kaleme aldığı sözlükte ve bugünkü Türkçe dilinde aynı anlamı taşıyan bez ya da buz kelimesi; genellikle pamuktan ve küçük Asya'nın kuzeydoğu kıyısında bazı bölgelerde üretilen keten ve kenevirden üretilmiş kalın dokumaların adı olarak kullanılmaktadır.² Yörede yetiştirilen kenevirin, keten özelliklerini taşıması ve Eski Türkler'de keten ve kenevirin aynı anlamda ve sıkça karıştırılarak birbirinin yerine kullanılması nedeniyle bölgede kendir dokumalara "ketan" denmiştir.³

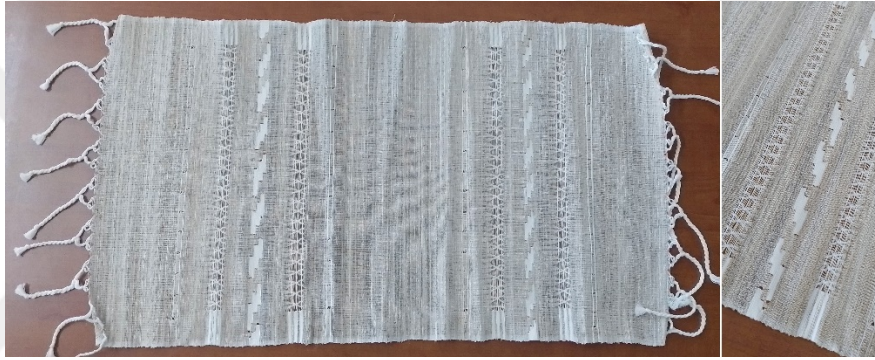
Bu doğrultuda Feretiko'nun, bölgede şehir isimleriyle anılması tarih boyunca üretilmiş dokuma ürünlerinin geleneksel adlandırma biçimi olup, halk arasında yerleşmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılmış kullanım şekilleridir. Trabzon ve Rize şehirleri, tarihinde kenevir lifi ve Feretiko'nun izlerini taşımakta ve sahiplenme isteği ile Trabzon Bezi, Rize Bezi olarak isimlendirilmekteydi. Ancak, Türkiye'de bulunan her şehrin kendine özgü ürünlerinin belirlenerek tanıtılması amacıyla Feretiko, Rize şehri ile ön plana

² İnalçık, H. (2008) Türkiye Tekstil Tarihi, (s.14)

³ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.26)

ıkarılmıştır. Geleneksel yöntemlerle üretilen bu el dokuması kumaş, ilk olarak 2007 yılında Türk Patent Enstitüsü tarafından "Rize Bezi (Feretiko El Dokumaları)" adıyla Coğrafi İşaret Tescil Belgesi olarak tescillenmiştir.⁴

2020 yılında, "Toprakdan Tezgaha Kendir İpinin Serüveni" Projesi kapsamında hazırlanan "Çepri" belgeseli ile Rize'nin Çayeli ilçesinde, öncelikle Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nden alınan tohumlar ile kenevir lifi üretimi yapılarak kenevir ipliği elde edilmiştir. Sonrasında kamçılı tezgahta, çözgüsü pamuk ipliği, güncel ve yerel kenevir iplikleri ile dokunan kumaş ile Rize Bezi -Feretiko olarak geleneksel temelli üretimin ilk adımları atılmıştır. 2020 yılı sonrasında, kenevir ipliği yerelde ve sınırlı bölgelerde üreilmeye devam etmektedir.

Görsel 2.2. Proje kapsamında üretilen kenevir lifi ile dokunan kumaş (Beyhan Şişman Koleksiyonu)

2.1. Feretiko'nun Ortaya Çıkışı ve Tarihsel Süreç

Feretiko, önceki bölümde belirtildiği gibi, Osmanlı Dönemi'nde iç ve dış ticareti yapılan önemli bir dokuma kumaş türüdür. Ancak kökeninin Osmanlı dönemi öncesine dayandığı bilinmektedir. Feretiko kelimesinin etimolojik kökenine bakıldığında;

'Fer' Arapça ve Farsça dillerinde ışık, aydınlık, nur anlamına gelmektedir.⁵ Etik kelimesinin kökeni ise Yunanca ethos yani töre kökünden türetilmiştir.⁶

Bu bağlamda Feretiko, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve kültürlerin birbirleriyle bağlandığı Anadolu coğrafyasında üretim sürecinde yalnızca işlevsel bir

⁴ <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/37953>

⁵ <https://www.luggat.com/fer>

⁶ <https://www.etimolojiturkce.com/arama/etik>

kumaş olarak değil; aynı zamanda toplumsal aidiyet, topluluk belleği ile dokunmuştur. Feretiko'nun bu yönü, sürdürülebilir ve etik üretimin geçmişteki örneklerinden biri olarak günümüz tasarım anlayışına ilham verecek niteliktedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi, birçok medeniyetin yaşamını sürdürdüğü tarihsel katmanların, günümüzde izlerinin bulunduğu milletlerin, kültürlerinin oluşmasında önemli bir bölgedir. Birçok medeniyetin kontrolüne geçen bölge, günümüzde izlerinin bulunduğu Rum, Laz ve Türk medeniyetlerinin bölgedeki etkileri ve farklı medeniyetlerle de kurdukları ilişkiler açısından incelenmektedir.

Tarihsel sürece bakıldığında, Ural-Altay kökenli bozkır göçebelerinin batı kolunu oluşturan Kimmerler'in (M.Ö. 1900-700), kuzeyden Anadolu'ya yayılmaları sırasında Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Rize ve çevresine yerleştikleri ve o bölgede bulunan Türklerin atası olarak tanımlandıkları görülmektedir.⁷ Sonrasında, Kimmerler'i takiben Anadolu'ya giren İskitler M.Ö. 401 yıllarında Sinop'tan Trabzon'a kadar olan bölgede hakimiyet kurmuşlardır. İskitler Helen kolonileri ve tüccarlarıyla iyi ilişkiler kurmuşlardır.⁸ Helen kolonileri Karadeniz'i M.Ö. 750-550 yıllarında kolonileştirmeye başlamışlardır.⁹ Günümüzde bölge halkı tarafından, İskitlerin diğer medeniyetler ile kurduğu hakimiyet ve ilişkiler ile Feretiko'nun, İskitler tarafından bu bölgede yapılmaya başlandığı ve sonraki medeniyetlere öğretildiği düşünülmektedir.

Başka bir kaynakta, Feretiko'nun anlamını Mahiye Morgül şu şekilde tanımlamıştır:

"Feretiko" kelimesi, Lazcanın Sümer diliyle olan bağlantısı göz önünde bulundurulduğunda, etimolojik olarak köklü ve anlamlıdır.¹⁰

"Işık, ısı, enerji; fer"¹¹ anlamına geldiğine göre, Rize bezinin adı olan "Feretiko"nun açılımı, Fer-Attika'nın ısını veren¹² olarak ifade edilebilir.

Attika (M.Ö. 64), günümüzde Rize şehrinin sınırlarında yer alan Pazar ilçesinin tarihsel adlarından biridir ve uzun süre Roma İmparatorluğu'na bağlı kaldığı bilinmektedir. Pazar ilçesi, yalnızca dönemin önemli yerleşim alanlarından biri değil, aynı zamanda

⁷ Selçuk, K. (2020). Doğu Karadeniz Bölgesi Dokumaları (s.14).

⁸ A.g.e. (s.15).

⁹ Koca U.T., Antik Dönemde Karadeniz Bölgesi'nde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme, (s.279)

¹⁰ Morgül, M. (2012). Antik Karadenizde Fonetik Yolculuk (s.11).

¹¹ A.g.e. (s.25).

¹² A.g.e. (s.28).

Feretiko'nun tarihsel kökenine dair en eski izlerin bulunduğu yerlerden biri olarak öne çıkmaktadır.¹³ Feretiko dokumasına dair daha eski kayıt bulunmasa da, bölgede yetiştirilen kenevir bitkisine ilişkin bilgiler, bu dokuma geleneğinin izlerini sürmemizi desteklemektedir. Kenevir tarımı ve domuz yetiştiriciliği yapan savaşı Kaçkalar'ın, Hititler(M.Ö. 1660-1190) döneminde Karadeniz kıyısında göçebe olarak yaşayan bir topluluk olduğundan söz edilmektedir.¹⁴ Bu veriler, bölgedeki kenevir üretiminin tarihsel derinliğine ve kültürel sürekliliğine işaret etmektedir.

Trabzon'un Çaykara ilçesinde ise "forotiko" giysilik; "forema" giyinmek; "foresa" giyindim anlamlarını taşımaktadır.¹⁵ Bu kelimeler bölgede uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve bazı köylerde hala konuşulmakta olan Rum kökenli kelimelerdir. Bu kelimelerin hala kullanılıyor olmasının sebebi, tarihsel süreçte Rum ve Laz topluluklarının çeşitli dönemlerde bir arada yaşaması ile kültürel etkileşimin gelişmesi olarak görülebilir. Feretiko ilgili terimlerin Rumca olması, bu kültürel alışverişin önemli bir örneğidir. Bu etkileşim, dilde olduğu kadar el sanatları, tarım ve dokumacılık gibi alanlarda da izlerini bırakmıştır.

Benzer şekilde bölgede, (M.Ö. 8.yy) Lazların atası olarak bilinen Kolkh adına ilk kez Urartu yazıtlarında rastlanmaktadır. Antik Yunan kaynaklarında, Kolkheti Krallığı'nın mirasçısı olduğu Lazika Güney Kafkasya krallıklarının içinde bulunan bir krallık olduğu belirtilmektedir. Bizans ve Pers İmparatorlukları arasında uğruna rekabet edilen bölge, zamanla çeşitli topluluklar arasında egemenliğini bir diğerine devretmiştir. Trabzon İmparatorluğu (1204) döneminde Lazlar, Rumlar ile sınır devleti olsalar da imparatorlukta aktif rolleri ve savaşçıları olduğu bilinmektedir. Trabzon'un fethi sonrası doğuya devam etmeyen Osmanlı ile sınırı Pazar (Attika) olan Lazlar, Osmanlı hakimiyeti sırasında da özerkliklerini korumuşlar, 1514 sonrasında ise Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı İmparatorluğu himayesine girmişler¹⁶ ve bölgedeki etkin durumlarını günümüze kadar taşımışlardır.

¹³ <http://www.pazar.gov.tr/tarihce>

¹⁴ Özel İpekyolu Müzesi (Trabzon Ticaret borsası)

¹⁵ Nazmiye A, (2019), Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: 'Ketan' (s.589).

¹⁶ <https://www.lazenstitu.com/lazlarin-tarihi/>

Sonuç olarak, bölgenin Osmanlı öncesi dönemde Türk, Laz, Pers, Helen, Roma ve Bizans gibi farklı medeniyetlerin egemenliği altında kalması, yerel halkın dil, inanç ve kültürel yapısının zenginleşmesine katkı sağlamıştır. Günümüzde hala Laz ve Rum dillerine ait izler bulunmaktadır. Milattan önceki dönemden Osmanlı hakimiyetine kadar olan süreçte, Doğu Karadeniz Bölgesi'nde hakimiyet kurmak isteyen halklar uzun yıllar boyunca birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu tarihsel katmanlar, Doğu Karadeniz'in kültürel dokusunun çok yönlü ve çok çeşitli bir şekilde yapılanmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Feretiko yalnızca günümüz Rize şehrinde dokunan bir kumaş türü olarak değil, yüzyıllar boyunca bölgede doğayla iç içe gelişen tarım ve zanaat ortaklığı düşünülerek değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, toprakla emeğin, doğayla insanın bütünleştiği bu dokuma geleneği, hem önemli kültürel miras unsurlarımızdan biri olarak hem de sürdürülebilir yaşam biçimlerinin tarihsel bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2. Geleneksel Feretiko ve Özellikleri

Geleneksel Feretiko, tarihsel süreçte değişen dönem koşullarına göre özgü ve atkı iplikleri kenevir ipliği ya da pamuk ipliği ile dokunan bir kumaş olarak bilinmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında pamuk ipliği kullanımının artması ile Karadeniz Bölgesi'nde dokunan kumaşlarda da pamuk ipliği kullanımı yaygınlaşmıştır. Bu sebeple, bölgede dokunan pamuklu dokumalar da halk arasında zaman zaman "Feretiko" olarak anılmaktadır. Feretiko, yapısında doğal liflerin kullanılması sebebiyle doğaya ve insan sağlığına olumlu etkileri olan hem ince bir yapıya sahip olması ile hem de kullanım sırasında konforlu olması ile bilinen bir kumaştır. Feretiko, doğal liflerden üretilmiş olması nedeniyle ter çekme özelliğine sahiptir, böylece yaz aylarında serinlik hissi verirken, nefes alabilen dokusu vücut ısısının dengelenmesini sağlamaktadır. Kış aylarında ise lif yapısındaki hava boşlukları sayesinde ısıyı hapsederek sıcaklık sağlamaktadır. Bu sayede dört mevsim kullanılabilen işlevsel ve konforlu bir kumaş türü olarak öne çıkmaktadır.

Feretiko'nun en önemli özelliklerinden biri de bölgede geleneksel olarak yetiştirilmekte olan kenevir ipliği ile dokunmuş olmasıdır. Kimyasal ilaç ve gübreye ihtiyaç duymadan yetişebilen, toprağı besleyen ve iklimi gereği çok az sulamaya

ihtiyaç duyan kenevir bitkisi, sürdürülebilir tarım ve üretim açısından oldukça önemlidir. Kenevir, bölgenin en önemli lif kaynaklarından biridir ve tezin üçüncü bölümde detaylı olarak anlatılmaktadır. Feretiko'nun hem geleneksel bilgiyle şekillenmiş olması hem de doğa ile uyumlu üretimi, onu kültürel ve ekolojik açıdan bölgenin değerli bir dokuma kumaşı haline getirmektedir.

Şekil 2.3. Pamuk ve kenevir iplikleri ile dokunan Feretiko (Bilgenur Güngör Arşivi)

Bölgede yaşayan halkın aile büyüklerinden miras kalan örneklerden geleneksel Feretiko hakkında bilgiler edinilmektedir. Örneğin, şekil 2.3.'te görülen kumaş, Bilgenur Güngör'ün anneannesi tarafından üretilen kenevir ipliği ile duvar tezgahında dokunmuştur (Şekil 2.3.). Bölge insanının ihtiyaç temelli ürettiği Feretiko'nun bu örneğinde, kenevir ve pamuk ipliklerinin bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Geleneksel dokumalarda genellikle kenevir ipliği kullanılsa da Cumhuriyet sonrası dönemde kenevir lifinin üretiminde yaşanan düşüş sebebiyle pamuk ipliği kullanımı bölge halkı tarafından artmıştır. Bu tür dokumalarda, çözgüsü pamuk ipliği, atkısı ise pamuk ipliği ve kenevir ipliği karışımı dokumalara rastlanmaktadır. Böylece kenevir lifi üretiminin az olduğu yıllarda, bölgedeki tekstil ihtiyacını pamuk ipliği ile dokunan Feretiko karşılamıştır. Yerelde üretilen kenevir ipliği ve pamuk ipliği ile dokunan Feretiko, dokuma sırasında dokumacının elinde az miktardaki kenevir ipliğini dokumaya dahil etmesi, pamuklu dokumanın kenevir iplikleri ile daha dayanıklı hale getirmektedir ve dokunacak Feretiko uzunluğunun fazla olmasını sağlamaktadır.

Fransız konsolos Peyssonnel (1700-1757) de pamukla karıştırılmış Rize bezlerinden konu ile ilgili raporlarda bahsetmektedir. Peyssonnel, Rize'nin en önemli ihraç ürünü

olarak gösterdiği Rize bezlerinin üç farklı kalitede üretildiğini ve en kalitelisinin yalnızca “kendir”(kenevir)den dokunan çeşidi olup bunun da sadece Rize’de üretilmekte olduğunu ifade etmektedir. Diğer alt iki kalitede olan kumaşların pamuk ile karışık olduğu ve bu kumaşların aynı zamanda Trabzon’da da üretildiğini belirtmektedir.¹⁷

Bir diğer geleneksel Feretiko örneğine Trabzon’dan ulaşılmıştır. Trabzon Ortahisar-Olgunlaşma Enstitüsü, Müdür Yardımcısı Günay Cin’in annesi kendi tarlasında ürettiği kenevir liflerini, kenevir ipliğine dönüştürmüş ve bölgede Trabzon Ketanı olarak da isimlendirdikleri Feretiko’nun dokunması sırasında hem çözgüsünde hem de atkısında bu kenevir ipliklerini kullanmıştır. Feretiko, halk dilinde 2 numara kenevir ipliği ile dokunurken, ketan dokumalar 3 numara (12 Ne) kenevir ipliği ile dokunmaktadır.¹⁸ Dokunduğu dönemde örtü olarak kullanılan bu kumaş, günümüzde arşiv niteliğinde saklanmaktadır.

Şekil 2.4. Sandıktan Feretiko (Günay Cin Arşivi)

Bölgede üretilen ipliklerin kalınlıklarına göre ayrıldıkları ve en ince iplik olan kınnap ipliğinin Rize’de üretildiği, bölgedeki dokumacıların yüksek kalitede kumaş dokumaya oldukça önem verdikleri bilinmektedir.¹⁹ “Kınnap” kelimesi, Arapça dilinden kökünü almaktadır ve Arami-Süryanice aynı anlama gelen “kannabbıs” sözcüğü ile eş kökenlidir.²⁰ Şehirde dokunan kırk farklı kumaş çeşidi arasında “altınbaş” olarak

¹⁷ Keleş, S. (2013) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Rize Ekonomisinde Dokumacılık (s. 48)

¹⁸ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, İstanbul (s.85)

¹⁹ Keleş, S. (2013) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Rize Ekonomisinde Dokumacılık (s. 43)

²⁰ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C4%B1nnap>

bilinen en kaliteli keten dokumanın ise üretilen en ucuz kumaşlardan on yedi kat fazla bir fiyatla satışa sunulmasına rağmen alıcı bulduğu ifade edilmektedir.²¹

Farklı giysi örnekleri de bulunan Feretiko'nun içlik yapımında kullanılan bir örneği (şekil 2.5.), Trabzon'un Beşikdüzü ilçesinden bulunmuştur. Bu örnekte kumaşın genişliği 40 cm olduğu için iç gömlek olarak kullanım amacına yönelik olarak uygun ölçülerde birleştirilerek elde dikilmiştir.²²

Şekil 2.5. Kenevir ipliği ile dokunmuş iç gömlek örneği²³

Başka bir giysi formu olarak Feretiko'dan üretilen gömlekler ise yakasız, geniş kollu ve önden düğmeli olarak üretilmektedir. Dayanıklılığı sayesinde uzun yıllar boyunca kullanılabilen Feretiko, yıkandıkça solan diğer kumaşların aksine yıkandıkça beyazlamaktadır.²⁴

Osmanlı Döneminde sarayda da kullanılan bu kumaş, yurt dışında açılan sergilerde tanınmıştır. 1855'te Paris'te açılan üçüncü Uluslararası Sergi, Osmanlı Devleti'nin yurtdışında katıldığı ikinci sergi olmuştur.²⁵ Tekstil, mimari ve maden sanatlarıyla sergiye katılan ürünler arasında düz ve bükülmüş keten ve pamuklu ipliği numunesi

²¹ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.27)

²² Aydın, N. (2019). Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: 'Ketan' (s.610)

²³ A.g.e.,(s.610)

²⁴ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.28)

²⁵ Uslu M.Y, (2016). Osmanlı Devleti'nin Yurtdışında Katıldığı Uluslararası Sergiler, (17)

de bulunmaktadır. ²⁶ Sergilenen ürünler için verilen ödüller listesinde Keten ve pamuklu giysiler için Trabzon'dan fabrikatör Hacı Usta da yer almıştır. ²⁷ Bu kumaşlar Trabzon Limanı üzerinden ihraç edilen bölge kumaşlarını kapsamaktadır.

2.2.1. Üretim Süreci

Bu bölümde, Feretiko'nun üretiminde kullanılan dokuma tezgahları, kumaşın dokunma işlemi öncesinde ve sırasında kullanılan gerekli aletler ve malzemeler incelenmektedir. Geleneksel kenevir lifi ve Feretiko üretiminde kullanılan üretim yöntemleri ve malzemeler hakkındaki bilgiler sözlü kültür yoluyla günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yapılan araştırmada, Feretiko'nun üretim sürecinde kullanılan yöntemler ile ilgili kullanılan isimlerin yöreye göre değişiklik gösterdiği görülmüştür. Bu isimler, Laz ve Rum kökenli sözcüklerde köyden köye ağız farklılıkları gösterse de üretim aşamaları büyük ölçüde benzerlik taşımaktadır.

Örneğin, Rize Ardeşen ilçesi Laz kökenlidir, Feretiko ve kenevir lifi bilgileri farklı dil ile karşımıza çıkmaktadır. Rize Çayeli ve Trabzon Çaykara ilçelerindeki malzeme isimlerindeki benzerlik, bölgedeki ağız farklılıklarına örnektir. Çayeli ilçesinde "Hurçi" olarak bilinen tarak, Çaykara ilçesinde "Furçi" olarak anılmakta, "Feretiko" yerine "ketan dokuma" ifadesi kullanılmaktadır.²⁸

2.2.1.1. Kullanılan Dokuma Tezgahları

Feretiko'nun dokunması sırasında kullanılan tezgahlara bakıldığında; "andi" tezgahı olarak adlandırılan geleneksel duvar tezgâhları, sandık tezgahları ve yer tezgahları olarak bilinen tezgah türleri öne çıkmaktadır.

Rize'nin Çayeli ilçesine bağlı Çataklıhoca Mahallesi'nde, 2019 yılı sonrasında endüstriyel kenevir üretimine başlayan Beyhan Şişman, annesinden öğrendiği geleneksel üretim yöntemleri ve Feretiko hakkında önemli bilgiler aktarırken, eski dokuma tekniklerine değinmiş ve üretimde kullanılan tezgah türlerine de dikkat

²⁶ A.g.e.,(18)

²⁷ A.g.e.,(21)

²⁸ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, İstanbul (s.617)

çekmiştir. Geleneksel tezgahlarda genelde ahşap malzemeden üretildiğini ve metal malzeme kullanılmadığını belirtmiştir.

Bölgede dokuma tezgahlarının büyük oranda ahşap malzemeden üretilmiş olması, geleneksel dokumanın üretimin zayıfladığı dönemlerde bu araçların kullanılmamasıyla birlikte zamanla deformasyona uğramasına ve çürümesine neden olmuş, bu durum günümüze ulaşabilen tezgah sayısının oldukça sınırlı olmasına yol açmıştır.

Geçmişte neredeyse her evin önünde yer alan ve bölgede “toprak tezgahı” olarak adlandırılan tezgahların varlığından da söz eden Şişman, bazı durumlarda toprağın kazılmasıyla oluşturulan çukurların içine dokuma tezgahlarının yerleştirildiğini belirtmiştir. Bunun nedeni olarak ise kenevir üretiminde yapılan işlemlerin ve dokuma sürecinin nemli ortamlarda gerçekleştirilmesinin gerekliliğine işaret etmiştir. Günümüzde toprak tezgahının örneği bulunmamaktadır.

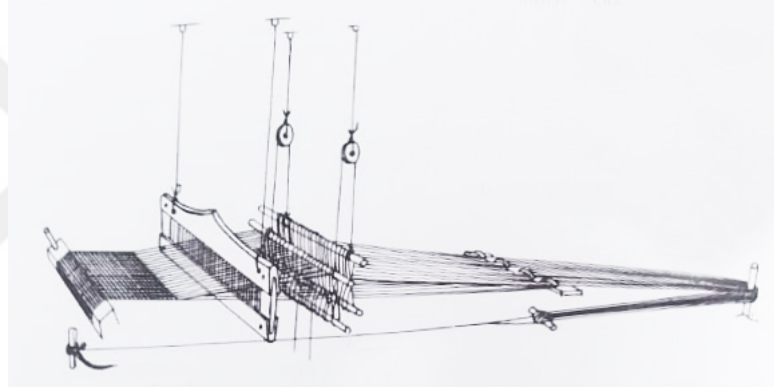
Ayrıca, bölgede geçmişte kullanılan duvar tezgahlarının da var olduğuna değinmiştir. Günümüzde Rize Müzesi’nde bir örneği sergilenen ve “Andi tezgahı” da denilen duvar tezgahları genellikle ahşap malzemeden oluşturulmaktadır. Bu tezgah kullanılmadan önce çözgü iplikleri odanın yerleşim düzenine göre duvar, kapı ya da pencerelere sabitlenerek gerilmekte, tezgahın tarak ve çerçeveleri taşıyan kısımları ise tavana asılmaktadır.

Şekil 2.6. Andi (geleneksel duvar tezgahı) (Rize Müzesi)

Şekil 2.7. 1934 Trabzon Sanayi Sergisi'nde kenevir tezgahında dokuma gösterisi (Trabzon T.S.O. arşivi)²⁹

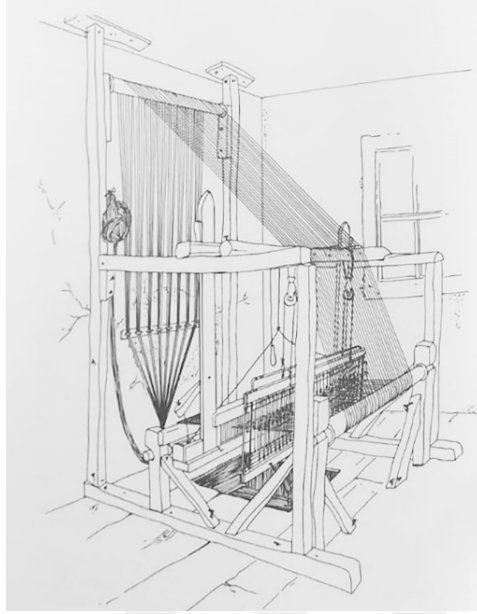
Şekil 2.8. Andi (geleneksel duvar tezgahı) ³⁰

Bölgede kullanılan diğer tezgah türü ise peştamal tezgahlarıdır. Yüksek ve çukur tezgah türleri bulunan peştamal tezgahlarında, çözgüler yukarıdan aşağıya doğru gelecek şekilde konumlandırılır. Genellikle eski Karadeniz evlerinin üst katlarına kurulan çukur tezgahlarında pedallar, döşemede açılan bir deliğe yerleştirilen sandık biçimindeki bölmenin içine oturtulur, dokumacı çukurun kenarında ve döşeme üzerine oturarak çalışır. Yüksek tezgahlarda ise tezgahın tüm parçaları döşeme üzerinde yer alır.³¹

²⁹ Öksüz H, Usta V, İnan K. (2022) Trabzon Tarihi, (s,312)

³⁰ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı (s.84)

³¹ A.g.e. (s.76)

Şekil 2.9. Çukur Tezgahı ³²

2.2.1.2. Kullanılan Aletler ve Gereçler

Kullanıldığı bölgeye göre farklılık gösteren dokuma tezgahları gibi dokuma işlemi öncesinde ve sırasında kullanılan aletler de ahşap malzemedendir. Örneğin, dokuma tezgahlarında kullanılan mekik ahşap malzemedendir ve kenevir bitkisinin sap kısmı da masura olarak kullanılmaktadır.

Şekil 2.10. Ahşap Mekikler (Beyhan Şişman Arşivi)

Kenevir liflerinin soyulmasından sonra kalan sap kısmı, Çayeli ve Ardeşen ilçelerinde “Kunzi” olarak bilinmektedir. Mekik içerisine yerleştirilen masura görevindeki kunzinin içi boş olduğu için mekiğe kolayca takılabilmektedir.

³² A.g.e. (s.76)

Şekil 2.11. Kunzi Masura ve Kenevir ipliği (Bilgenur Güngör Arşivi)

2019 yılından beri bölgede kenevir lifi üretimi yapan Beyhan Şişman, kenevir bitkisinin üretildiği dönemlerde ailelerin genellikle kalabalık olduğunu ve yalnızca kenevir ipliğiyle yeterli miktarda kumaş üretmenin mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle, özellikle çözgü ipliği olarak bölgedeki diğer doğal lif kaynakları olan keten, ipek ve tire ipliklerinin de kullanıldığını aktarmıştır. Anlatımına göre, o dönemlerde insanlar ellerinde bulunan her türlü doğal lifi değerlendirerek ihtiyaç odaklı dokuma yapmışlardır.

Şekil 2.12. Duvar tezgahlarında kullanılan ahşap tarak (Beyhan Şişman Arşivi)

Şişman, annesinin kendisine aktardığı bir anıya dayanarak geçmişte dört çerçeveli tezgahların da kullanıldığını, fakat dokuma kumaşların yapısında farklı örgü çeşitlerinin kullanılmadığını belirtmiştir. Annesinin çocukluk anılarına göre, bu tezgahlardan biri ailenin büyüklerinden birine aitmiş. Şişman, annesinin anlattığı anısını şu şekilde aktarmaktadır:

“Annemin dediğine göre, annemin amcasının hanımının-babanne de dediği-, onun tezgahında dört pedalı vardı, derdi. Bir oraya vurup çekerdik, bir buraya, hatta annem çocukmuş, o babanne dokurken bir gün merak etmiş, gitmiş. ‘Bastım’ diyor, ‘birine, bir de birine, koparttım iplerini’ diyor.”

Şişman, annesinin anlattığı bu anıya dayanarak dört çerçeveli tezgahta dokunan kumaşın, daha yoğun ve kaliteli bir dokuya sahip olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, o kumaş parçasının, annesine dikilen bir elbisenin altına eklendiğini, dokunan kumaşın sık ve düzgün yapısıyla diğer tezgahlarda üretilen dokumalardan ayırt edilebildiği ve daha nitelikli olduğunu dile getirmiştir. Annesinin hafızasında çocukluk döneminden kalan bu detay, geçmişte bölge halkının farklı ve belki de daha gelişmiş tezgah yapılarını da kullanmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak her evin kendine ait dokuma tezgahları ve üretim alanları olduğu halde, bu yapıların günümüze taşınamaması nedeniyle somut örneklerle ulaşılamamakta ve bu bilgiler yalnızca sözlü anlatımlarla sınırlı olarak değerlendirilebilmektedir.

Rize’nin Ardeşen ilçesine bağlı Tunca Beldesi’nde yaşayan Ayten Çukur, oğlu Muhammed Çukur ve Şükran Kurtuluş ile yapılan söyleşilerden de Feretiko ve kenevir üretimi hakkında bilgiler edinilmiştir. Beldede günümüzde de Lazca dili yaygın olarak kullanılmakta olup, Feretiko olarak bilinen kenevir dokuması “Lemza” olarak adlandırılmaktadır, “Lemza porşa” ise kenevir ile dokunan kumaştan giysi anlamındadır. Görüşmelerde, anlatıcılar doğrudan dokuma yapmamış olsalar da çevrelerinde dokuma yapan arkadaşları ve akrabalarının olduğunu belirtmişlerdir. Ayten Çukur’un bahsettiği tezgah türleri, Çayeli ilçesindeki anlatımlarda geçen toprak tezgahlarla benzerlik göstermektedir. Bu benzerlik, bölge genelinde ortak bir üretim kültürüne işaret etmektedir.

Şükran Kurtuluş’un, "Lemza porşa" olarak adlandırılan kumaşın dokunduğunu ve bu kumaştan gömlek ile iç çamaşırı gibi giysiler yapıldığını belirtmiştir. Kurtuluş’un tarifine göre kullanılan dokuma tezgahı, duvar tezgahına benzemektedir. Oturarak dokuma yapılan bu tezgahta, ayak ile kontrol edilen pedal sisteminin bulunduğunu aktarmıştır.

Dokunan kumaşlara uygulanan bir işlem olan kasarılama (beyazlatma) işlemi için yapılan açıklamalar da bölgeye göre farklılık göstermektedir. Örneğin, Ardeşen ilçesinde yaşayan Kurtuluş, kumaşı beyazlatmak için kumaşın kar ile yıkandığından ve sonrasında güneşte kurutulduğundan bahsetmiştir. Çayeli ilçesinde yaşayan Şişman'ın annesi ise insanların kumaşlarını "Litropi" zamanında denizde yıkayıp, güneşte kurutulması ile kumaşlarına kasarılama işlemi uygulandığını anlatmıştır. Trabzon halk kültüründe "Alaturbi", Rize halk kültüründe en sıcak gün³³ anlamına gelen ve 5 - 6 Temmuz günlerini kapsayan zamanı ifade eden "Litropi", güneşle yıkanan ve yıkanılan yer anlamlarına da gelen bir kelimedir. Bu uygulama, insanların Temmuz ayında denize girerek yıkandığı ve Laz kültürüne ait bir gelenek olarak bilinmektedir. Şişman'ın annesinin aktardığına göre "Litropi" zamanında yapılan kasarılama diğer zamanlarda yapılan işlemlere göre daha iyi sonuç vermektedir.

2.3. Geç Osmanlı Dönemi'nde Feretiko

Tarihsel sürece bakıldığında, Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethetmesiyle, Trabzon bölgesi Osmanlı topraklarına katılmış, ardından Yavuz Sultan Selim burada sancak beyliği yapmıştır. Oğlu Kanuni Sultan Süleyman da 1495'te Trabzon'da doğmuş ve çocukluk yıllarını burada geçirmiştir. Bu süreçte Trabzon, Osmanlı döneminde ticari ve ekonomik açıdan önemini koruyan bir merkez olmuştur.³⁴

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nin, özellikle Barbaros Hayreddin Paşa (1478 - 1546) döneminde denizcilik ve donanmalardaki üstünlüğü dikkat çekmektedir. Donanmanın en temel ihtiyaçlarından olan urgan ve halatlar, dayanıklılığı ve sağlamlığıyla bilinen kenevir lifinden üretilmiş, bu üretimin büyük bir kısmı Kastamonu bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Kastamonu; kenevir üretimi, urgan ve halat imalatı için önemli bir merkez haline gelmiş ve Osmanlı'nın denizcilik alanındaki materyal gereksinimlerine katkı sağlamıştır.

Trabzon bezlerinin şöhreti zamanımıza kadar gelmiştir. Sultan Süleyman zamanında baş defterdar olan meşhur İskender Bey altı bini geçen maiyeti ve

³³ <https://karadeniz.gov.tr/yerel-sozluk-2/#nesne0>

³⁴ <https://ttk.gov.tr/osmanli-padisahlari/>

köleleri için don ve gömleklik olarak her sene gemilerle Trabzon bezlerinden getirtirdi. Sultan Abdülaziz, yerli metaa itibar ettiği için Trabzon bezinden hilali gömlek giyerdi. Vefat ettiği zaman sırtından çıkarılan gömlek Trabzon bezindendir.³⁵

Trabzon bezinden içlik kumaş getirtilmesi, bu bezin dayanıklılığı, kalitesi ve yaygınlığı açısından güçlü bir göstergedir. Bu durum, bölgedeki dokuma sanatının 16. yüzyılda oldukça talep gören bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Sultan Abdülaziz'in yerli ürünlere verdiği değeri göstermek için Trabzon bezinden yapılmış bir gömleği tercih etmesi, sadece ekonomik ve kültürel olarak değil, yerli üretimi destekleme yaklaşımının tarihsel köklerini de ifade etmektedir.

Karadeniz'in önemli liman kentlerinden biri olan Trabzon'da yürütülen ticari faaliyetlerde, kenevir ipliğiyle dokunan kumaşların dış pazara açıldığı ve bu ürünlerin daha çok kumaş olarak ihraç edildiği arşiv belgeleriyle kayıtlarda yer almaktadır. Bu durum, bölgedeki kenevir üretiminin yalnızca donanma için değil, aynı zamanda kumaşın da ticari bir değer olarak da önemini göstermektedir. Osmanlı arşiv belgeleri, genellikle liman ticareti faaliyetlerini kayıt altına almak ve vergi tahsil etmek amacıyla düzenlenmiştir. Ancak bu kayıtlar, üretimin gerçekleştiği mekanlara dair doğrudan bilgi sunmamaktadır.

Ulaşılan bilgilere göre, Trabzon sancağı olarak bilinen Samsun'dan Hopa'ya kadar olan bölgede üretilen kenevir liflerinden de halat gibi malzemeler yapılmakla birlikte ikliminin ve toprağının lif kalitesini iyileştirdiği Rize ve çevresinde çok daha ince, yumuşak, dayanıklı ve kaliteli dokuma kumaş üretimi yaygındır. Rize ve Trabzon'un bazı bölgelerinde üretilen ince iplikler ile dokunan "Feretiko" Trabzon Limanı'ndan ticareti yapıldığı için Trabzon Bezi olarak tanınmaktadır.³⁶

1514 ve 1553 tarihli Trabzon Sancağı Kanunnameleri bölgedeki üretim, ticaret ve vergilendirme süreçlerine dair aşağıda belirtilen yazılı bilgileri içermektedir:

³⁵ Uzunçarşılı, İ.H. (2011). Osmanlı Tarihi (s.581)

³⁶ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.27)

7. Ve kurudan kumaş getürüb ketiin bezi alub yine kurudan gitse, biiyi' ile müşteriden yüz akçede üç akçe alına.

8. Ve Trabzon şehirlüsi kendü ketiinin bey' etmeyüb zirii' etdürüb kurudan gitmelü olsa, yüz akçede üç akçe alın ur. Eğer zira' etdürüb derbiiz gitmelü olsa, dört akçe alınur yahud gitmeyüb şehirde yine iihara bey' eyleyüb müşteri kurudan giderse, müşteriiden yek-ser alınur.³⁷

Güncel karşılığı:

7. Dışarıdan (başka bir yerden) kumaş getirip keten bezi satın alan ve tekrar dışarıya giden tüccardan, satıcı ile birlikte, yüz akçede üç akçe vergi alınır.

8. Eğer Trabzonlu bir kişi kendi ketenini satmayıp işleyerek dışarıya göndermek isterse, yüz akçede üç akçe vergi alınır. Eğer işlenmiş halde (dokunmuş olarak) dışarıya göndermek isterse, dört akçe vergi alınır. Ancak eğer satmayıp şehir içinde başka birine satarsa ve müşteri dışarıdan geliyorsa, vergi doğrudan müşteriden alınır.

Kanunname kayıtlarında kenevir ve keten üretimi bazı bölgelerde tek başlık altında yazılmış olup dönemin kenevir üretimi hakkında net bilgiler verilmemiştir.

17. yy da İstanbul'a gönderilen kaliteli Rize bezinin arşın fiyatları, 1600 yılından önce 120 akçe iken, 1600 yılı sonrası 60 akçe olup, yüzde elli düşüş yaşamıştır. 1640 yılında 70 akçe olan fiyat dalgalanmaları sonraki yıllarda da görülmektedir. Rize'nin ve Trabzon'un dahil olduğu bölgede üretilen keten bezleri ile 18. yy da bu şehirler önemli bir merkez haline gelmiştir. Trabzon keten bezi damga mukataası, hazineye her yıl vergi de ödemekteydi ve 18. yy ortalarında Trabzon iskelesi gümrük mukataasına yaklaşmıştır.³⁸

³⁷ Akgündüz, A. (1993). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (s.298).

³⁸ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.36)

Şekil 2.13. Liman önünde gemiler, Atilla Alp Bölükbaşı arşivi ³⁹

Bilindiği gibi Trabzon Limanı, Osmanlı döneminin önemli ticaret merkezlerinden biridir. Osmanlı fetihleri sonrası, Karadeniz Türk gölü haline gelmiş ve 15. yy ikinci yarısından sonra uluslararası yapılan ticaret ulusal niteliğe dönüşmüştür ve bölgedeki ticaret 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası ulusal niteliğini tekrar kazanmıştır 19. yüzyılın son çeyreğine kadar yabancı gemilerin Karadeniz'e girişleri yasaktır. ⁴⁰ 1830'lu yıllarında buharlı gemi hatlarının kurulması Trabzon Limanı'nın hareketlenmesini sağlamıştır. Fakat Kırım Savaşı sonrasında gelişen iki önemli olay ticareti olumsuz yönde etkileyecektir. 1869'da açılan Süveyş Kanalı, Avrupa ile Basra Körfezi arasındaki mesafeyi kısaltmıştır. Rusların Avrupa-İran ticaretinin kendi topraklarına çevirmek istemeleri ile Poti-Tiflis arasındaki demiryolunun 1872'de tamamlanması, Trabzon Limanı ticaret hacmini olumsuz şekilde etkilemiştir. ⁴¹ Liman ticaretinde Anadolu'dan ve Karadeniz çevresinden getirilen yerli ürünler dış ülkelere ihraç edilmektedir. Önemli ihraç ürünleri arasında yiyecek-içecek, maden dışında pamuk, çeşitli iplik ve dokumalar, deriler yer almaktaydı. ⁴²

Trabzon Limanı dışında Rize iskelesinden de ticaret yapıldığı bilinmektedir. 1891 yılında, Rize iskelesinden çıkış yapan ürünler arasında en yüksek miktar ve en fazla getiriye sahip ürün ise keten bezidir. ⁴³

³⁹ Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950, (s.26)

⁴⁰ Trabzon Ticaret Borsası 1926-2013, (s.26)

⁴¹ Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950, (s.35-36)

⁴² Trabzon Ticaret Borsası 1926-2013, (s.23)

⁴³ Keleş, S. (2013) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Rize Ekonomisinde Dokumacılık (s. 55)

Fallmerayer 1840'da yörede önemli miktarda ipek, keten ve kenevir yetiştirildiğini, yılda 2 bin ton kenevirin halkın iradesi dışında belirlenen bir fiyattan İstanbul'a gönderildiğini, Trabzon Bezinden dikilen gömleklerin İstanbul'dan Kuzey Afrika'ya dek en ücra kıyılarında bile giyildiğini bildirmiştir.⁴⁴

Trabzon bezi, dış ticarete ününü uzun süre korumuş ve kumaş olarak özellikle İstanbul'a gönderilmiştir. Yerel halkın fiyatlandırmada söz sahibi olmaması, Trabzon Limanı'ndan yapılan bu ticarete yeterince pay alamamasına neden olmuştur. Özellikle savaşın etkilerinin yavaş yavaş hissedildiği bu dönemde, geçim sıkıntısı yaşayan halkın kenevir üretimini bırakmaya başlaması muhtemeldir. Böylece, Feretiko'nun hammaddesi olan kenevirin tarımı ve üretimi yerel ölçekte gerilemeye başlamıştır.

Bölgede kenevir lifi donanma için hammadde olarak alınmasında, yerel halkın memnun etme yönünde teşvikler olsa da o dönem üretimde ve ticarete düşüş yaşanmıştır. Trabzon halkının eskisi gibi kenevir üretimine devam etmesi istenmiştir ama 19. yy da kenevir üretimiyle ön plana çıkan Trabzon, Tersane-i Amire için Trabzon'a bağlı eyaletlerden yeterince ürün tedarik edilemediği yönünde uyarılmıştır.⁴⁵

Trabzon Limanı'nın ticaretteki üstünlüğünü kaybetmesi, 19. yy da gerçekleşen savaşlar döneminde ve Rus işgali sırasından kenevir üretiminin azalması, Cumhuriyet sonrası savaştan çıkan halkın ürün bulma konusunda zorluklar yaşamasına neden olmuştur. Çayeli ve Ardeşen ilçelerinde yapılan görüşmelerde, dokuma ürünlerde bölgede hangi iplik varsa kullanıldığı, alışverişin ön plana çıkarak halkın zor günlerini birlikte aştığı dönemlerden bahsedilmektedir.

Zamanla bölgede önemli bir ticari meta haline gelen Feretiko, dönemin en pahalı ürünü olmakla birlikte Osmanlı arşiv belgelerinde; bu kumaş ile ilgili hırsızlık, eşkıyalık ve vergi kaçırma gibi olaylara da rastlamaktadır. Örneğin, Hacı oğlu Ömer'in ambarından keten bezini çalan şahsın cezası ile ilgili tutanak, bazı kimselerin mallarını

⁴⁴ Öztürk, Ö. 2011 Pontus Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi (s.608)

⁴⁵ Akpınar, D. & Nizamoğlu, A. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi (s.1227)

damgalattırmadan tüccarlara satmakta olduğu, Rize ve Of'tan çıkan keten bezlerinin Trabzon'da damgalattırılmadan Erzurum'a ulaşması gibi Feretiko'nun karıştığı olaylar olmuştur.⁴⁶

1896-1910 yılları arasında yeni fiyatların yükseldiği fakat en iyi Rize Bezi fiyatının neredeyse üçte iki oranında azalması, üreticilerin ürünlerinin miktarı artsa da üreticilerin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bu durumun en önemli nedeni Trabzon ve Rize'de bol ve ucuz pamuklu dokumaların yaygınlaşmasıdır. İkinci neden ise 19.yy yarısından sonra ucuza mal etmek kaygısı ile hileli bir şekilde keten bezinin pamuk ipliği karıştırılarak üretilmeye başlanmasıdır.⁴⁷

18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi sonrasında, İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da dokuma sanayii, Rönesans döneminden itibaren gelişimini hızla sürdürmüştür. Bu gelişmelerin etkisiyle pamuklu kumaşların dünya genelinde yaygınlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzeydoğusunda yer alan Trabzon ve çevresini de etkilemiştir. Trabzon Limanı'nda ticaretin azalması ve pamuk kullanımının fazlalaşmasıyla gelişen süreçte, bölgeye özgü bir dokuma olan Feretiko, tarım aşamasından kumaş üretimine kadar yoğun insan emeği ve zahmetli süreçler gerektirmesi nedeniyle, pamuklu kumaşlarla rekabet etmekte zorlanmıştır. Bu süreçte, pamuk ipliğinin dokuma pratiğine dahil edilmesiyle birlikte, geleneksel Feretiko'nun çözgüsünde pamuk ipliği kullanımının yaygınlaşması, günümüze kadar ulaşan belirleyici özelliklerden biri haline gelmiştir.

2.4. Cumhuriyet Dönemi'nde Feretiko

Osmanlı Devleti'nin kenevir üretimini hem askeri hem de sanayi amaçlı kullanımı nedeniyle önemseydiği ve bu üretimin özellikle donanmanın ihtiyaçlarını karşılama konusunda önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Kastamonu, İzmir, Samsun, Ordu, Zonguldak ve Şanlıurfa gibi bölgelerde kenevir bitkisinin üretimi devlet kontrolünde yapılmış, hatta 1918'de İstanbul merkezli "Kastamonu Kendir İstihsalat ve İhracat Şirketi" kurulmuştur. I. Dünya Savaşı yıllarında kenevir üretimi geçici bir dönem

⁴⁶ Keleş, S. (2013) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Rize Ekonomisinde Dokumacılık (s. 59)

⁴⁷ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.49)

azalmış ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır. 1924'te Kastamonu'da yıllık bir milyon kilo kenevir üretildiği belirtilmiştir, fakat fabrika eksikliği ile maliyetlerin yüksek olmasına ve verimliliğin azalmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kenevir üretiminin ıslah edilmesi için de yurt dışından çeşitli uzmanlar da getirilmiştir. Özellikle 1930'lu yıllardan sonra kenevir üretimi üzerinde önemle durulmuş, 1923-1938 yılları Avrupa'ya kenevir ihracatı yapılmıştır. İlk büyük kenevir fabrikasının (Şekil 2.9.) Sümerbank tarafından Kastamonu'da tamamlanması 1947 yılını bulmuştur ⁴⁸

Şekil 2.13. Taşköprü kendir gününden bir görünüşü⁴⁹

Bununla birlikte, 1933 yılında Türkiye'nin de taraf olduğu 1925 tarihli Cenevre Sözleşmesi ile birlikte kenevir ekimi kontrol altına alınmış ve bu özellikle küçük üreticiler açısından önemli kısıtlamalara yol açmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, Rize ve bölgesindeki kenevir üretimi giderek azalmıştır.

Cumhuriyet döneminde savaş sonrası kalkınma politikalarında Karadeniz Bölgesi için, tarımsal değişikliğe gidilmiştir. Rize şehrinde yapılan tarımda değişikliğinin çay tarımının yaygınlaşmasıyla gerçekleştiği görülmektedir. 1880–1890 yıllarında Japonya'dan getirilen çay tohumları, önce Bursa'da yetiştirilmeye çalışılmış ancak başarısız olunmuştur. Daha sonra, Ali Rıza Erten'in Kafkasya'daki ve Batum'daki gözlemleri sonucunda Rize'nin çay üretimi için uygun bir bölge olduğu tespit edilmiştir. 1924 yılında Zihni Derin'in bölgeye gönderilmesiyle birlikte çay tarımı

⁴⁸ Akpınar, D. & Nizamoğlu, A. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi (s.1234)

⁴⁹ Kastamonu Gazetesi, 25 Ocak 2019

başlatılmıştır.⁵⁰ Başlangıçta halktan yeterince ilgi görmeyen çay tarımı (Şekil 2.10), zamanla devlet desteğiyle birlikte yaygınlaşmış, fabrikaların kurulmasıyla birlikte Rize'nin ekonomik temelini oluşturan yeni bir tarım ürününe dönüşmüştür.

Şekil 2.14. Çay Tarımı, Rize

Trabzon şehri için ise tarım dönüşümü fındık ile olmuş ve Trabzon'da, fındık tarımı için yapılan yatırımlar ile fındık, zamanla şehrin en önemli geçim kaynağı ve tarım kültürü ögesi haline gelmiştir. Rize'nin iklimi ile benzer özellik taşıyan Trabzon'un bazı ilçelerinde günümüzde de çay tarımı yapılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde, bölgenin geçimini Rusya'da çalışarak ve Rusya ile ticaret yaparak sağlayan Rize halkı tarafından, 1. Dünya Savaşı sonrasında bu sürecin son bulması ile temel besin kaynağı olarak özellikle mısır ve diğer sebzelerin üretiminin tercih edilmesi ve beraber farklı bir ürün yetiştirmek için arazi yetersizliği gibi sebeplerle tarımda dönüşüm yaşamıştır.⁵¹ Bu süreçte, geleneksel kenevir üretimi ve bu üretime dayalı Feretiko dokumacılığı giderek zayıflamış, dokuma tezgahları atıl kalmış, tezgahlar genellikle ahşap malzemeden yapıldığı için de zaman içinde kullanılamaz hale gelmiştir. Sonrasında hazır giyim endüstrisinin gelişmesi ve fabrikasyon kumaşlara erişimin kolaylaşması hem geleneksel dokuma kültürü hem de terzilik gibi zanaatları olumsuz yönde etkilemiştir. Bazı bölgelerde ihtiyaç odaklı kenevir ve kumaş odaklı üretim az da olsa devam etmesine rağmen bölgede kenevir üretiminin iyice azalması, bu bitkiye dayalı kültürel mirasın da unutulmasına neden olmuştur. 1950'lerde, şehirlerde ve köylerde tahminen 10 bin pamuklu el dokuma tezgahının üretimi sürdürmesi ile Rize bezi adıyla bilinen pamuklu kumaş üretiminin

⁵⁰ Koday, S., (2000). Türkiye Çay Tarım Alanlarının Dağılışı ve Çay Üretimimizdeki Gelişmeler (s.163).

⁵¹ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz' Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.51)

devam ettiği bilinmektedir.⁵² Bu bağlamda saha araştırması yapılan bölgede, sandık ürünlerinde genellikle pamuklu dokumalar yer almaktadır.

2.5. Feretiko'nun Güncel Durumu

Günümüzde, kamçılı tezgahlarda dokunan Feretiko'nun üretim sürecinde; çözgüsünde pamuk ipliği, atkısında ise yurt dışından alınan kara ve beyaz kendir olarak isimlendirilen ham ve ağartılmış kenevir ipliği ile beraber genellikle 100'lük tarak kullanılmaktadır. Özellikle Halk Eğitim Merkezleri'nde, Olgunlaşma Enstitüleri'nde ve bazı atölyelerde üretilen Feretiko günümüzde, bezayağı örgüsünün kullanıldığı düz dokuma tekniği ile dokunurken, düz dokuma üzerine çeşitli geleneksel motifler, desenler ve renkli iplikler ya da ajur tekniği uygulanmaktadır. Örneğin, geleneksel dokumalarda Feretiko'dan yapılan masa takımı ve peçeteler, halk arasında 1 numara (30 Ne) denilen kenevir ipliği ile dokunmaktadır. Sonrasında işleme yapılan dokumalar dışında tezgah üzerinde motif yapıldığı da görölmektedir.⁵³ Tezgah üzerinde motif işleme geleneği sayesinde ev tekstili ile sınırlı kalan ürün çeşitliliği, günümüzdeki üreticiler tarafından hem ev tekstili hem de giyim alanında kullanılmak üzere genişletilmiştir.

Pamuk ve ipek iplikleri ile şekillenen geleneksel desenler dokuma kumaş üzerine aktarılırken, dokunduğu bölge veya üreticiye göre değişiklik göstermektedir. Osmanlı kilim desenleri dışında, Rize ve çevresinde çay yaprağı, lokum, çavuş, ibrik, su yolu gibi desenler kullanılmaktadır. Rize şehrinin geleneksel desenleri ile dokunan Feretiko kumaşlara farklı illerde rastlanmamakta, fakat desenlerde Osmanlı kilim motifleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

⁵² A.g.e. (s.53)

⁵³ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, İstanbul (s.82)

Şekil 2.15. Desenli Feretiko Örneği ⁵⁴

Desenler bezayağı örgüsü üzerine atkı yönlü olarak renkli pamuk veya ipek iplikleri ile oluşturulmaktadır. Belirlenen desenler genellikle kanaviçe desen mantığında, kareli kağıtta oluşturulmakta ve dokumada desenlerdeki kare biçimi belirgin olarak görülmektedir. Sekiz tel çözgü ipliği ya da çeşitlemesi ile oluşturulan kare biçimleri, desen farklılıklarına göre dikdörtgen formda da uygulanmaktadır.

Halk Eğitim Merkezleri ve Olgunlaşma Enstitüleri tarafından müşteri odaklı üretim yapıldığı için desenler istikrar göstermemekte ve kişiye göre değişiklikler görülmektedir. Feretiko üzerine işlenen desenler, geleneksel dokumanın yeniden işlenerek güncel dokuma formunda sunulmasını sağlamıştır. Düz zemin üzerine, atkı yönünde oluşturulan renkli pamuk ve ipek iplikleri ile dokunan geleneksel desenli dokumalar, yapısal ve görsel özellikleri bakımından daha etkili bir şekilde çeşitlilik göstermektedir.

Şekil 2.16. İbrik Desenli Feretiko Örneği, Rize, 2005

⁵⁴ El sanatları Teknolojisi, Ankara, 2013

Çayeli Halk Eğitim Merkezi'nde dokuma usta öğreticisi olarak görev yapan Beyhan Şişman ile yapılan görüşmede, Feretiko dokumacılığının günümüzde hem teknik hem de kültürel açıdan yaşatıldığına dair önemli bilgiler edinilmiştir. Şişman, Feretiko dokuması sırasında atkıya ekstra olarak eklenen renkli pamuk veya ipek ipliklerle oluşturulan geleneksel kültürün desenlerini, günümüz dokumalarına aktarıldığını belirtmiştir. Bunlar arasında çavuş, su yolu ve lokum (enişte lokumu) desenleri öne çıkmaktadır. Her bir desenin yörede anlatılan bir hikayesi bulunduğunu vurgulayan Şişman, bazı desenlerin hikayelerini aktarmıştır:

Enişte Lokumu: Evlenen her genç kızın çeyizinde olur ve bu desen önemli bir anlam taşımaktadır. Kalabalık aile evine giden gelinlerin, ilk günlerde yemek yemeye çekinmeleri nedeniyle, çeyizlerinde bulunan bu lokumları (kurabiyeleri) yiyerek aç kalmamaları sağlanırmış. Bu hikaye, yalnızca bir desenin değil, aynı zamanda bölge insanının yaşam biçiminin ve sosyal ilişkilerinin de dokumalara nasıl yansıdığını göstermektedir.

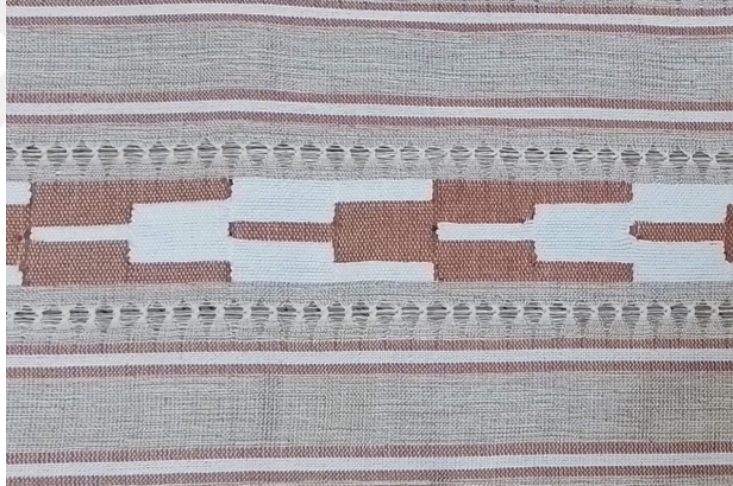
Şekil. Enişte lokumu ve su yolu desenli Feretiko, Rize, 2005

Su Yolu: Rize'nin dokuma kültüründe yalnızca estetik birer motif değil, aynı zamanda geçmiş dönem sosyal ilişkilerinin ve gündelik yaşamın da taşıyıcısıdır. Su Yolu deseni, geçmişte “sevdalık eden” gençlerin çeşme başlarında, su yolu boyunca gizlice buluştukları dönemlere atıfta bulunur. Bu desen, hem bir buluşma noktasının hem de geleneksel aşk hikayelerinin sembolüdür.

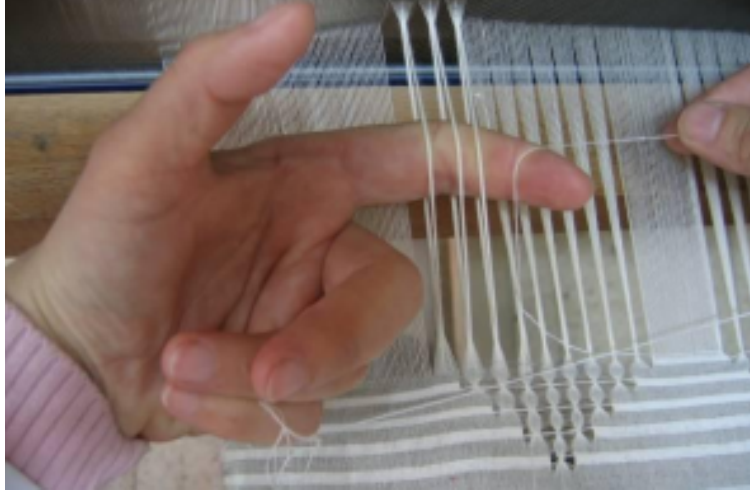
Şekil 2.17. Su yolu desenli Feretiko, Rize, 2005

Çavuş: Bölgede erkek anlamında kullanılır. Nişanlı ya da evli kişilerin giydiği çoraplarda bu desen farklılıklarıyla ayrıştıkları anlatılır.

Şekil 2.18. Çavuş desenli Feretiko, Rize, 2024

Günümüzde iki renkli ya da tek renkli olarak, 8 tel çözgü ipliklerinin 4'lü gruplar halinde bükülerek, arasından 4 kat kenevir ipliğinin geçirilmesi ile gerçekleştirilen ajur tekniği uygulanarak dokunmaktadır.

Şekil 2.19. Ajur dokuma örneği ⁵⁵

Ajur tekniğiyle dokunan kumaşlar, yüzeyde oluşturdukları delikli ve desenli yapılar sayesinde antik bir doku izlenimi vermekte, bu da dokunan kumaşların geleneksel dokuma türü olarak algılanmasına yol açmaktadır. Düz dokumaların sade ve yalın yapısının aksine, ajur desenleri kumaş yüzeyine estetik ve dikkat çekici bir boyut kazandırmaktadır. Ajur süslemeli Feretiko, yörenin geleneksel üretim yapısını tam olarak yansıtmamaktadır fakat uygulanan desenler, halk tarafından beğenilmesi sonrası oluşan talep üzerine, bölgede ajur desenli Feretiko üretimini devam ettirilmektedir.

Şekil 2.20. Çay yaprağı desenli ajur dokuma örneği ⁵⁶

⁵⁵ A.g.e., 2013

⁵⁶ A.g.e. , 2013

Feretiko, günümüzde Rize ve Trabzon gibi şehirlerde özellikle Halk Eğitim Merkezleri bünyesinde düzenlenmekte olan kurslarla yaşatılmaktadır. Geçmişte hemen her evde bulunan dokuma tezgahları artık kullanılır durumda değildir. Atölye ve eğitim merkezlerinde kamçılı tezgahlar ile dokunan Feretiko kültürü de çocukluk döneminde ev ortamında nesilden nesle aktarılan bilgiler ve uygulamalar yoluyla öğrenilmek yerine bu merkezlerde verilen eğitimlerle tanınır hale gelmiştir.

Feretiko kumaşı bahsedildiği gibi, günümüzde üretimin hızını artıran kamçılı tezgahlarda dokunmaktadır. Bu tezgahlar sayesinde, düz Feretiko dokuyan kişi günde ortalama beş metre kumaş üretebilmektedir. Ancak Feretiko'nun ajur tekniğiyle yeniden yorumlanmış ve çift renkli olarak dokunan desenli üretim süreci, emek yoğunluğu nedeniyle yaklaşık bir haftayı bulabilmektedir. Düz dokuma işlemi kamçı yardımıyla gerçekleştirilirken, ajur bölümleri tek tek elle işlenmektedir.

Feretiko, ev tekstiline yönelik olarak çoğunlukla salon ve yatak odası takımları şeklinde üretilmektedir. Bu bağlamda ajur, süsleme ve kullanım alanlarının büyük ölçüde ev tekstiliyle sınırlı kalması, Feretiko'nun yeniden canlandırılması sürecinde bir geçiş evresi olarak değerlendirilebilir. Rize'de başlayan bu geçiş süreci, Trabzon'da da devam etmiş ve bölge halkı Feretiko ile yeniden tanıştırılmıştır ve son yıllarda giysilik kumaş olarak da kullanım alanı bulmaya başlamıştır.

Ardeşen Halk Eğitim Merkezi'nde dokuma usta öğreticisi olarak görev yapan Esmâ Şeremet ile yapılan görüşmede, Feretiko üretimi ve tezgah yapıları hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Şeremet, merkezde yaklaşık 20 yıldır aktif olarak Feretiko kurslarının verildiğini belirtmiştir. İlk dönemlerde kullanılan tezgahların, yerli marangozlar tarafından el yapımı olarak üretildiğini, ancak ilerleyen dönemlerde yerli firmalardan temin edilen metal tezgahların kullanılmaya başlandığını aktarmıştır.

Şekil 2.21. Feretiko tezgahı örneği, Ardeşen Halk Eğitim Merkezi, Rize

Şeremet'e göre, geleneksel ahşap tezgahlar, metal olanlara kıyasla daha kullanışlı ve pratiktir, bu tezgahlarda kullanılan fren sistemi büyük taşlarla sağlanır. Ayrıca dokuma örnekleri içerisinde özellikle çift renkli ajurlu dokumaların yerel halkın ilgisini daha çok çektiğini, geleneksel desenlerin halen kullanıldığını, ancak ajur tekniğinin yaygın olarak tercih edildiğini vurgulamıştır. Bununla beraber Feretiko ile tekstil alanında pek çok farklı ürün üretilebildiğini, yani dokumaların kullanım alanlarının günümüzde de oldukça genişlediğini belirtmiştir.

2019 yılında endüstriyel kenevir tarımına başlayan Şişman, günümüzde kullanılan pamuk çözümlü kamçılı tezgahlarda, kamçı mekanizmasıyla çalışırken yerelde üretilen kenevir ipliklerinin takılıp koptuğunu, bu nedenle kenevir dokumalarında mekiği elle atarak daha kontrollü ve dikkatli bir yöntem tercih ettiğini belirtmiştir. Yerli ve el işçiliğiyle hazırlanmış kenevir iplikleriyle dokuma yapan Şişman, kendisiyle yapılan görüşmelerde, "Tezgahıma oturdum, ipliğim hazır, her şeyim hazır, 1-1,5 metreye kadar dokuyabilirim" ifadesini kullanmıştır.

Geleneksel dokumaların günlük dokuma ölçülerine bakıldığında, Rize ve çevresinde geleneksel Feretiko, erkeklerin çoğunlukla arazide ya da şehir dışında(gurbette)

alışmaları sebebiyle, kenevir ipliği üretimi ve dokuma süreçleri kadın emeğiyle ön plana çıkmıştır. Usta kadın dokumacı, günde yaklaşık 18 metre Feretiko dokuyabilmektedir.⁵⁷ Geleneksel dokumalar 40 cm genişliğinde olabilmekte ve mekik el ile kontrol edilmektedir. Günümüz Feretiko dokuması ise genişliği bir buçuk metreyi bulan kamçılı tezgahlarda dokumacı tarafından ortalama beş metre olarak dokunmaktadır.

şekil 2.22. Endüstriyel kenevir ile dokunan Feretiko (Beyhan şişman Koleksiyonu)

Son yıllarda kenevir bitkisine yapılan yatırımlar ve Rize’de başlayan kenevir tarımı ile Feretiko kumaşının tanınırlığını artırmıştır. 2019 yılında geliştirilen endüstriyel kenevir tohumları ve kenevir üretimine izin verilen 19 il arasında Rize'nin de yer almasıyla birlikte yöre insanının hafızasındaki Feretiko kültürünü yeniden canlandırmak daha mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmeler, kenevir üretiminden kumaş dokumaya uzanan Feretiko hikayesinin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde atıl durumda olan ataklıhoca İlköğretim Okulu, bu bağlamda “proje okul” olarak dönüştürülmüş ve geçmişte bölge kültürüne ve ekonomisine önemli katkılar sunan kenevir tarımı ile Feretiko dokuma üretimi açısından örnek olacak bir yapıya kavuşturulmuştur.

⁵⁷ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz’ Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.34)

Şekil 2.23. Çataklihoca DOKAP Proje Atölyesi, Rize -Çayeli

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKAP) iş birliği ile Rize Valiliği'nin desteğini alan "Topraktan Tezgaha Kendir İpinin Serüveni Projesi" 01.01.2022 yılında başlamış ve bitiş tarihi 30.06.2023 olarak belirlenmiştir. Yürütücülüğünü Azal Kültür Sanat ve Turizm Derneği yapan projenin diğer bileşenleri; İl Millîği Eğitim Müdürlüğü, Çayeli Kaymakamlığı, Rize Belediyesi, Rize İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, Çayeli Bakır İşletmeleri, iştirakçi kurum ve kuruluşlardır. Çataklihoca DOKAP Proje Atölyesi'nin açılışında kurdele yerine kenevir ipi kullanılmış, Vali Kemal Çeber, Belediye Başkanı Rahmi Metin, Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (DOKAP) Başkanı Hakan Gültekin, İl Sosyal Etüt ve Proje Müdürü Öznur Günay, Azal Kültür Sanat ve Turizm Derneği Başkanı Hakan Güven ile kenevir ipi üreticisi Fatma Sağlam (90) birlikte kenevir ipini keserek atölyenin açılışını gerçekleştirmişlerdir.⁵⁸

Ayrıca, Çayeli Halk Eğitim Merkezi ve Çataklihoca muhtarlığının da desteğini de alan projede, geçmiş dönemden günümüze bilgi aktarımını sürdüren Fatma Sağlam ve kızı Beyhan Şişman, projenin önemli aktörleri arasında yer almaktadır.

⁵⁸ <http://www.rize.gov.tr/feretiko-urunler-cepri-galasinda-sergilendi>

Rize Çayeli Halk Eğitim Merkezi'nde Dokuma Usta ğreticisi olarak görev yapan ve annesi Fatma Sağlam'dan öğrendiği geleneksel üretim bilgilerini yeniden uygulayarak Rize bezinin kültürel mirasını yaşatmakta olan şişman, aynı zamanda kendi tarlasında kenevir tarımı yapmaktadır. ataklihoca Proje Okulunda 24 kadın ile birlikte çalışan şişman, tarlasından tezgaha kadar süren üretim sürecinin içinde, kadın emeğinin ve geleneksel bilginin harmanlandığı doğaya uyumlu ve sürdürülebilir bir üretim biçimini günümüze kadar taşıtmaktadırlar. Geçmiş ile günümüzü bu anlamda bir araya getiren Beyhan şişman ile gerçekleştirdiğimiz söyleşi, proje sürecine dair ayrıntılı bilgiler edinmemizi sağlamıştır.

24 kadın ile başlayan projede tüm çalışanlar, açıldığı günden bugüne sürekliliği devam ettirmekte ve tarımı yapılan kenevirin; iplik, dokuma ve ürün haline getirebilme bilgisine sahiptir. 2023 yılında DOKAP ile yapılan proje sona ermiştir fakat bu alanda çalışmalar yürüten kadınların okuldaki faaliyetleri Mapavri Kadın Girişimci Kooperatifi olarak devam etmektedir.

Kenevir bitkisi, halk tarafından sıklıkla uyuşturucu etken maddesi ile ilişkilendirildiğinden, genellikle n yargıyla karşılanmaktadır. 2019 yılında Rize'nin Çayeli ilçesinde kenevir ekimine başlayan Beyhan şişman, bu ön yargıların etkisiyle çevresinden çeşitli tepkiler aldığını belirtmektedir. Geçen zaman içerisinde bölge halkında önemli bir değişim yaşandığını aktaran şişman, günümüzde "kendir" denildiğinde Çayeli ilçesindeki insanların öncelikle iplik ve dokuma üretimini hatırladığını vurgulamaktadır. Artık insanların merak ederek kenevir üretimi ve dokuma ile ilgili sorular sorduğunu aktarmıştır.

Kadınların bu üretim sürecindeki dayanışması, sadece ekonomik değil aynı zamanda kültürel bir canlanmayı de temsil etmektedir. Ortak emekle yeniden öğrenilen dokuma bilgisi, geçmiş kuşaklardan kalan kültürel belleğin yeniden canlandırılmasını sağlamaktadır. Ekolojik açıdan bakıldığında, doğal bir lif olan kenevirin kullanımı; en basit haliyle doğaya zarar vermeyen, sürdürülebilir bir tekstil üretimi anlayışını desteklemektedir. Ayrıca geleneksel yöntemlerle üretimin sürdürülmesi, yerel ekosistemle uyumlu, düşük karbon ayak izi bırakan ve yerel üretimi destekleyen bir üretim biçimi olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda bahsi geçen proje okulu, sadece kadınların ekonomik ve sosyal olarak güçlenmesi için değil, aynı zamanda

kültürel sürekliliğin, ekolojik üretim bilincinin ve sürdürülebilir kalkınmanın da bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

Böylece Mapavri Kadın Girişimci Kooperatifi ve Azal Kültür ve Sanat Turizm Derneği ile iş birliği içinde yürütülen bu üretim modeli, kadınların sadece üretici olarak değil, aynı zamanda ekonomik yapının aktif öznesi haline gelmesini sağlamaktadır. Kadınların elde ettikleri gelirle birlikte ekonomik özgürlük kazanmaları, toplumsal rollerinde dönüşüm yaratmakta; geleneksel üretim bilgisi ile kooperatifçilik anlayışının bir araya geldiği bu yapı, yerelde sürdürülebilir bir kalkınma modeli olarak dikkat çekmektedir. Kadınlar, hem geleneksel kültürel bir değeri yeniden yaşatmakta hem de bu değer üzerinden ekonomik bağımsızlıklarını inşa etmektedir.

2.6. Feretiko Üretiminin Bölge Kültürüne Etkisi

Feretiko'nun üretim süreci; dokuma sürecinden önce, bu bezin dokunmasında kullanılan kenevir bitkisinin ekilmesi, hasat edilmesi, kurutulması ve liflerin ayrıştırılması gibi işlemlerden sonra elde edilen iplikle başlamaktadır. Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, geçmiş dönemlerde Rize ve bölgesinde yaygın olarak tarımı yapılan kenevir, doğal ve ekolojik özellikleri ile insanların doğa ile uyum içerisinde olmasını desteklediği gibi sosyal ve kültürel etkileşimi açısından da önem kazanmıştır. Örneğin, bölge halkının günlük yaşamının önemli bir parçası olan Feretiko; çeşitli hikaye, şiir ve türküler ile kumaşın kullanıcılarının ve üreticilerin hayatlarında nasıl yer edindiğini göstermektedir. Yayla yolunda, tulum ve kemeçe eşliğinde söylenen 'Avlaskani Cuneli' Laz halk müziğine ait türküde kenevir bitkisinin tarım ve iplik yapım sürecinde kurutma işleminin doğal güneş ışığıyla gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu durumun, üretimdeki ekolojik denge ve sürdürülebilirlik açısından önemli bir yeri vardır. Bölge halkı aynı yöntemi günümüzde de uygulamaktadır.

"Avlaskani cuneli

Çepri megipinare

Si golvali iyoxi

Ma ekeginare..."

...

“Avlunun önü güneşlik

Kendiri sereceğim.

Sen önüne geç çağır,

ben ardından gönderirim...”⁵⁹

Rize yöresine ait anonim halk türkülerinde de kenevir tarımının halk yaşamındaki yeri görülmektedir. Bu türkülerde de, kenevirin tarladan ipliğe, sonrasında giysiye dönüşüm süreci anlatılarak üretimin sadece ekonomik değil, yerel üretim ve kültürel sürekliliğin bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Türküde, üretim sürecinin gündelik yaşamla iç içe olduğunu ve kıyafetlerin doğal ve yerel malzemelerden üretildiğini göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, yerel halkın doğayla kurduğu sürdürülebilir ilişkiyi ve üretim-tüketim dengesini anlamak adına güçlü bir sözlü kültür örneği sunmaktadır.

“Yeni biçün kendiri

İplik mi edecesun

O ettiğün ipliğu

Kime giydirecesun”⁶⁰

Bir diğer türkü örneği ise Trabzon’un Çaykara bölgesine aittir. Bu türküde, Rize’de olduğu gibi kenevir lifi benzer üretim süreçlerinden geçmektedir. Kenevir liflerinin kül suyu ile beyazlatılması, yörede geleneksel olarak uygulanan bir ağartma işlemidir. Bu süreçte kenevir lifinin geçirdiği dönüşüm, türküde insanla özdeşleştirilerek anlatılmıştır.

“Kara deyiler seni

O kadar kara misun

Koysam seni humule

Aça beyazlar misun”⁶¹

⁵⁹ <https://www.mmotutkunlari.com/konu/ferda-s%C3%BCmer-avlaskani-cuneli>

⁶⁰ <https://rize.ktb.gov.tr/TR-113015/rize-bezi-feretiko.html>

⁶¹ Aydın, N. (2019). Trabzon’da Yok Olan Dokuma Sanatı: ‘Ketan’ (s.587).

Çaykara yöresinde “tola” adı verilen yıkama ve ağartma işleminde, gövdesi oldukça kalın çam ağacının özel bir yöntemle soyulup çıkarılan kabuğu kullanılır. Bu kabuğun kesik kenarı, yine ağaçtan elde edilen ince bir lif ile birleştirilerek silindir şekli verilir. İşlenmiş kenevir kelepeleri ağaç kabuğundan oluşturulmuş silindirin içine yerleştirilir. Bu eşyanın adı humul’dur.

Feretiko ile dokunan ürünleri sadece yerel halk değil, Osmanlı Dönemi’nde Yeniçeriler de kullanmışlardır. Örneğin, Galatalı Hüseyin isimli Yeniçeri halk şairi tarafından 19. Yüzyılda Osmanlı dönemi Yeniçeri ocaklarındaki delikanlılar (civelek) için yazılan bir şiirde, o dönemde ticareti Trabzon Limanı’ndan yapıldığı için “Trabzon bezi” de denilen Feretiko, şu şekilde yer alıyor:

“Germamede görsen eğer meleği
Belli olur Hacıbektaş köçeği
Nişanı var eteğinde paçada
Trabzon bezi donu, gömleği”⁶²

1739 yılında Trabzon Valiliğine atanan Ketenci Ömer Paşa, Üçüncüzade Ömer Paşa Vakfı’nın kurucusudur. Ölümünden sonra eşi ve çocuklarına uzun tereke bırakmıştır. Giyim ve çeşitli ev eşyası listesinde, “Müstamel kahverengi şale kaplı sırt zerdeva kürk 1 / 48 Kuruş”, ikincisi “defa köhne keten gömlek 2 don 2 / 4 Kuruş 10 Para”, sonuncusu ise “Trabzon bezi 11 top 11 Kuruş” olarak kaydedilmiştir.⁶³

Bu kayıtlarda, dönemin insanların Trabzon Bezi’ni ürün olarak değil, kumaş biçiminde satın aldıkları anlaşılmaktadır. Bu durum, Feretiko’nun evlerde ya da yerel terziler tarafından, kullanıma hazır hale getirildiğini göstermektedir. Esin Üçüncüoğlu’nun aktardığı anılarda da, dönemin kumaş üreticilerinin Feretiko’yu sadece mamul ürün değil, kumaş halinde de sattığı görülmektedir.

Trabzon şehrinde büyüyen Üçüncüoğlu, çocukluk ve gençlik anılarını kaleme aldığı “Adım Sende Trabzon” kitabında, bölgenin kültürel zenginliklerinden biri olan

⁶² <https://tarihdergi.com/balta-asmak-turke-vermek-ve-hosafin-yagi/>

⁶³ Öztürk, T- Sürmen, Y. (2021). Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa’nın (1739-1742) Terekesi ve Muhasebe İşlemleri. (s.30).

Feretiko kumaşından söz etmektedir. Rize’de yazlık evlerindeki 1947 yılına ait bir anısında, günlük hayatta kadınların evindeki tezgahta kızlarıyla birlikte kumaş dokuduğunu ve Feretiko kumaşının giysilik kumaş olarak kullanımı ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

Kuşluk vakti inekler otlaktan döndüğünde, Kandemir Ninenin evindeki Feretiko tezgahından tak tak sesleri yükselirdi. Kızlar çok çalışkandılar. Zaman yitirmeden Rize bezi (feretiko) tezgahının başına geçip, o emsalsiz güzelliği dokumaya başlardı. O yıl ve ondan sonraki yıllarda Rize bezi giysiler bizim en severek giydiğimiz yaz elbiselerimizi kumaşı oldular. Hatta babamın yazlık gömleklerinin bile ana malzemesini oluşturdular. Yaz sonu Trabzon’a döndük.⁶⁴

Feretiko, yalnızca gündelik kıyafetlerde değil, dönemin geleneksel gelin kıyafetlerinde de kendine yer bulmuştur. Dış giyimde genellikle daha gösterişli ve işlemeli kumaşlar tercih edilse de içliklerde Feretiko kullanılmış; böylece bu geleneksel dokuma, yerel üretimin ve el işçiliğinin izlerini gelinlik kültürü üzerinden de taşımayı sürdürmüştür. Bölgenin sosyal yapısı ve kültürü için önemli kaynaklar sunan Trabzon Şehir Müzesi’nde karşımıza çıkan bilgi şu şekildedir:

Karadeniz Bölgesi’ndeki geleneksel gelin giysisinde Trabzon ilinin etkisi belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Karadeniz gelin giysisi, günlük giysi formlarını üzerinde barındıran bir yapıya sahiptir. Gelin giysisinin içinde Feretiko adı verilen parçada kullanılan keten dokumaları yöreye özgüdür.⁶⁵

Rize Ardeşen Tunca (Dutğe) köyünden, Asiye Hurşutağaoğlu, köyün yaşlı kadınlarından sağlık bilgileri toplamış ve özel defterinde not etmiştir. Notlarında, kenevir bitkisinin insan sağlığını iyileştirme açısından kullanıldığı geleneksel yöntemi şu şekildedir:

Çepri_ çerpi: yaprakları kaynatılır; mantar, egzama tedavisinde kullanılır.

⁶⁴ Üçüncüoğlu, E. (2012) Adım Sende Trabzon (s.38)

⁶⁵ Trabzon Şehir Müzesi

Çepri tassi: tohumları olgunlaştıktan sonra ezilir, balla karıştırılır. Mide ülseri ve basura iyi gelir.

Bölgede yapılan tarım ile arazi isimlerinin belirlendiği bilinmektedir. Örneğin, günümüzde çay tarımı yapılan alanlar “çaylık”, fındık tarımı yapılan alanlar “fındıklık” olarak ifade edilir. Geçmiş dönemlerde kenevir tarımı yapılan “kendirlik” olarak ifade edilen alanlardan bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Rize’nin Çayeli ilçesinde yaşayan Beyhan Şişman’a ait arazide yer alan ve geçmişte kendir tarımı yapıldığı için “kendirlik” olarak adlandırılan alan, günümüzde kendirlik olarak anılsa da çaylık olarak kullanılmaktadır.

Rize’de bulunan Kendirli Beldesi’nin eski ismi, Rumcada 'düzlük' anlamına gelen “Ğoloz”dur. Bölgenin eğimli yapısına kıyasla daha düz bir araziye sahip olan bu yerleşim, Cumhuriyet Dönemi’nde, beldede kenevir üretimi yapılması nedeniyle “Kendirli” adını almıştır.⁶⁶

Kenevir üretimindeki meslek grupları ve aile soyadlarının oluşmasında da etken rol oynamıştır. “Halatcılar” ve “Kasarcılar” köyü, “Ketenci” ve “Kasarcı” soyadı ve lakapları başlıca örneklerindendir.⁶⁷

3. KENEVİR LİFİ

Kenevir lifi, Cannabinaceae familyasına ait, tek yıllık, otsu ve bölümlerinin neredeyse tamamı değerlendirilebilen, çok yönlü bir bitki olan kenevir bitkisinden elde edilmektedir. Bu bitki, ılıman iklim şartları başta olmak üzere her türlü iklime uyumlu olabilecek dört ay gibi kısa bir sürede yetişen ve sonunda boyu ortalama 4-5m uzunluğa erişebilen, kazık köklü yıllık bir bitkidir.

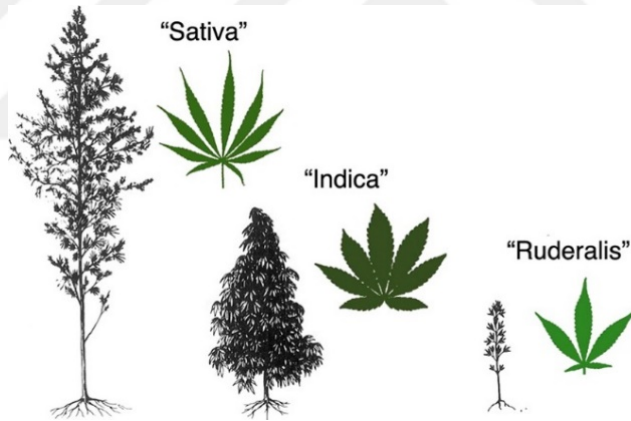
⁶⁶ <https://www.kendirli.bel.tr/icerik/tarihce>

⁶⁷ Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz’ Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, (s.32)

Şekil 3.1. Kenevir Bitkisi (Beyhan Şişman Arşivi)

Kenevir bitkisinin en çok bilinen, farklı fiziksel ve kimyasal özelliklere sahip üç alt türü bulunmaktadır. Bunlar; “*Cannabis sativa*”, “*Cannabis indica*” ve “*Cannabis ruderalis*”tir. Bu türler arasında endüstriyel olarak lif ve tohum olarak kullanılmak amacıyla üretilen türü *Cannabis sativa*’dır. *Cannabis indica*, hint keneviri olarak bilinen, özellikle çiçeklerinden ve yapraklarından faydalanmak üzere kullanılan ve “*sativa*”ya göre boyu daha kısa ve dalları daha yoğun olan türdür. *Cannabis ruderalis* ise, yabani kenevir olarak bilinmektedir.

Şekil 3.2. Kenevir bitkisinin türleri ⁶⁸

Kenevir bitkisinin yapısı ortalama %75 oranında selüloz olmak üzere hemiselüloz, lignin ve pektin gibi maddelerden oluşmaktadır. Bununla beraber bitkinin yapısında Cannabidiol(CBD), Tetrahidrocannabinol(THC), Linalool, Limonen gibi etken maddeler bulunmaktadır. Günümüzde, bu etken maddelerden özellikle THC oranının Avrupa Birliği için % 0.2, Kanada için % 0.3’ün altında olması koşulu ile bitkinin üretimine izin verilmektedir ve bu koşullarda üretilen kenevir bitkisi, kullanım amacını

⁶⁸ Anderson LC. Leaf variation among *Cannabis* species from a controlled garden. *Harv Univ Botanical Museum Leaflets* 1980;28:61–69

belirtmek amacıyla “endüstriyel kenevir” olarak ifade edilmektedir.⁶⁹ Ülkemizde düşük THC oranına sahip endüstriyel kenevir lifleri, Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi iş birliği ile geliştirilirken, Narlı ve Vezir isimleri ile yerli endüstriyel kenevir tohumları 2021 yılında tescil ettirilmiştir.⁷⁰

Kenevir bitkisinin 2019 yılı öncesinde bölge halkı tarafından ata tohumu ekilerek üretildiği bilinmektedir. Kenevir liflerini halk kendi tarlasının verimliliği kadar üretmekte, giysi ve ip ihtiyacını karşılamaktaydı. Hasat sonrası, kurutma ve ıslatma evrelerinden sonrası kenevir sapından ayrılan lifler ezme, kurutma, tarama işlemleriyle iplik yapılmaktaydı. Köyden köye değişen üretim farklılıkları, kenevir üretimi ve Feretiko’nun yüzyıllar boyunca bölgedeki varlığını destekler niteliktedir. Bölge insanının doğa ile iç içe sürdürdüğü yaşam sürecinde birbiriyle etkileşimi olan bölgeye göre ağız ve dil farklılıkları görülmektedir.

1990ların sonlarından itibaren Türkiye’de bir ürüne dönüştürmek amacıyla kenevir bitkisi üretimi giderek azalmış ve bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı kalarak geliştirilememiştir. Fakat son yıllarda dünyada ve Türkiye’de kenevir bitkisinin tekrar gündeme gelmeye başlamasıyla, bitkinin hem tohum ve lif olarak hem de yapı malzemesi, biyoplastik ve biyokompozit olarak kullanımı ile ilgili araştırma ve geliştirme çalışmaları ivme kazanmıştır.

Bu konu ile ilgili 29 Eylül 2016 tarihli yayımlanan yönetmelik kapsamında, Türkiye’de 19 ilde ve bu illerin ilçelerinde kenevir bitkisinin üretimi izinli ve kontrollü olarak yapılmaktadır. Bu 19 il arasında Rize de yer almaktadır ve 2019 sonrası başlanan kenevir lifi üretimi bugün de devam etmektedir.

3.1. Kenevir Bitkisinin Ekolojik Özellikleri

Tarım süreciyle birlikte başlayan kenevir üretimi, öncelikle toprağa birçok fayda sağlamaktadır. Örneğin, uzun ve sağlam kökleri sayesinde toprağı kolaylıkla havalandırır, erozyonu önleyebilir ve toprak yapısını iyileştirir. Aynı büyüklükteki alanda, yavaş büyüyen ağaçlara kıyasla daha fazla fotosentez yaparak çevreye yüksek

⁶⁹ Gülen A. L., Biyolojik Temelli Eko-Kumaş Tasarım ve Uygulama Örnekleri- Kenevir Lifinin Tekstil Alanında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, (s.73)

⁷⁰ Kenevir ve Tarım Mevzuatı, Samsun, (s.5)

oranda oksijen sağlar ve yüksek fotosentez oranı ile karbon emilimini destekler. Hızlı büyümesi ve doğru sıklıkta ekilmesiyle tarladaki yabancı otların gelişmesini engeller ve kimyasal ilaçlara ihtiyaç duyulmaz. Kenevir bitkisi, bütün bu özellikleriyle önemli bir sürdürülebilir tarım alternatifi sunmaktadır.

Kenevir bitkisinin en önemli özelliklerinden biri, bitkiye ait her ögenin farklı bir kullanım alanına yönelik olarak değerlendirilebilmesidir. Başka bir deyişle; kökünden, sapından, yapraklarından, çiçeğinden ve tohumundan faydalanan bu bitki; tekstil, kağıt, inşaat, otomotiv, gıda, kişisel bakım vb. gibi farklı alanlarda kullanılabilir. Doğal koşullarda üretimi sağlandığında tamamen biyo-çözünür bir malzeme olduğu için de kullanım alanı ne olursa olsun, atık oluşturmadan doğaya zarar vermeden katkı sağlamaktadır. Örneğin, bitkinin saplarından elde edilen lifler; iplik, dokuma ve kumaş yapımında; hamurlu kısmı ise kâğıt yapımında kullanılmaktadır. Kenevir tohumlarından elde edilen kenevir yağı ve kenevir proteini gıda olarak kullanılabildiği gibi medikal alanda da bu ürünlerle ilgili oldukça önemli çalışmalar yürütüldüğü bilinmektedir.

Şekil 3.3. Kenevir lifi ile üretilen ürün örnekleri ⁷¹

Başka bir deyişle, kenevir hasat sonrası ürün verimliliği oldukça yüksek bir bitkidir. Bu özelliği sayesinde öncelikle doğaya bırakılan atık miktarını azaltarak çevresel kirlenmenin önüne geçilebilmektedir. Bununla beraber genellikle biyolojik olarak çözünebilir nitelikte olan kenevir ürünlerin doğada yok olma süreci oldukça kısadır.

⁷¹ Güngör YILMAZ, Levent YAZICI, Dünya’da Yükselen Değer; Endüstriyel Kenevir Bozok Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi

Bu yönüyle ürünlerin kullanımı sonrasında herhangi bir atık oluşmayarak doğal döngüye zarar verilmemektedir. Böylece önemli bir sıfır atık örneği olarak sürdürülebilir üretim modellerine uygunluğu ile ekolojik dengeyi korumaktadır.

Kısaca, insanlık tarihinde önemli bir yere sahip olan kenevir, yüzyıllar boyunca gıda ve tekstil alanında da insanların temel tercihlerinden biri olmuştur. Bilinen en eski dönemlerden itibaren tarımı yapılan bu bitki, yalnızca ekonomik bir ürün değil, günlük yaşam ve kültürel gelişimin de vazgeçilmez bir parçası olmuştur.

3.2. Kenevir Lifinin Üretimi

Kenevir lifi, önceki bölümde de bahsedildiği gibi üretimi milattan öncesine kadar dayanan en eski liflerden biridir. Bilinen ilk kullanım örneklerine Orta Asya'da rastlanmakla birlikte Hindistan, Antik Mısır, Amerika ve Avrupa gibi pek çok coğrafyada da tarihsel izleri bulunmaktadır. İnsanlar keneviri yüzyıllar boyunca sağlık, beslenme, tekstil, halat, ip ve urgan yapımı gibi çok alanlarda kullanmıştır. Kenevir, hem yabani olarak yetiştirmekte hem de ekim yoluyla kontrollü biçimde üretilmektedir. Geniş kullanım alanı ve çevreye duyarlı yapısıyla günümüzde yeniden değer kazanan bir doğal kaynaktır.

Kenevir bitkisinden elde edilen ve tekstil alanı için oldukça değerli bir potansiyel taşıyan kenevir lifinin en temel olumlu özellikleri; üretim sürecinde az su kullanılması, kısa sürede hasat edilebilmesi ve oldukça dayanıklı olmasıdır. Bununla beraber kenevir lifi; yüksek oranda nem çeken, antibakteriyel etkiler taşıyan, UV koruma sağlayan, radyasyon emiciliği olan ve kolaylıkla boyanabilir nitelik gösteren özellikleri ile de öne çıkmaktadır.⁷²

3.2.1. Rize ve Çevresinde Üretim

Bölge tarihine bakıldığında, kenevir tarımı köklü bir geçmişe sahiptir. Osmanlı öncesine dayanan kenevir üretimi bölgenin gündelik yaşamının parçası olmuştur.

⁷² Gülen A. L., Biyolojik Temelli Eko-Kumaş Tasarım ve Uygulama Örnekleri- Kenevir Lifinin Tekstil Alanında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, (s.85)

Bölgede üretilen kenevir, halk dilinde “kendir” olarak adlandırılmaktadır. Lazların yaşadığı Ardeşen’de ise kenevir lifi, “çepri” ya da “çerpi” olarak bilinmektedir.

Geleneksel kenevir lifi üretimi uzun yıllar boyunca bölgede devam etmiş, fakat bölge halkının hazır ürünlere daha kolay ulaşımı ve bölge tarımındaki değişiklikler ile kenevir lifi üretimi azalmıştır. Kenevir üretimi olan dönemde, ev içi üretimin çocukluk döneminden itibaren başladığı bilinmektedir.

Şekil 3.4 1910’lu yıllara ait bir Trabzon kartpostalında yün ve kenevir ipliği eğiren, çorap dokuyan köy kızları⁷³

Bölgede kenevir üretimi 5000 yıl öncesine dayanan Mısır’da keten devşirmesinde uygulanan usul ile benzerlik görülmektedir.

Şekil 3.5. Keten devşirme⁷⁴

Kenevir lifinin elde edilmesi çeşitli aşamalar sonrasında gerçekleşmektedir. Öncelikle tarladan el ile sökülen kenevir kökleri güneşte kurutulur, sonrasında sopa veya tokmak kullanılarak dövülen saplar yaprak ve tohumlardan ayrılır. Daha sonra el ile

⁷³ Öksüz H, Usta V, İnan K, (2022) Trabzon Tarihi, (s.311)

⁷⁴ Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı s.79

soyulan saplar, demetler halinde güneşte bekletilir ve yağmur ya da derelerde çürütme işlemi uygulanır. Kükürtlü sularda ıslatılan kenevir lifleri diğerlerine göre daha beyaz ve daha yumuşak olmaktadır. Sonrasında lifler sudan çıkarılarak kurutulmaya bırakılır.

Şekil 3.6. Kenevir lifi üretim aşamaları ⁷⁵

Lif ayırma işlemi sonrasında elde edilen malzeme tokmak veya “kendir kopalisi” denilen dinkleri ile dövülür. Sivri çelik iğneli taraktan geçirilen lifler, şimşir tarakla iyice tarandıktan sonra yabani domuzların ense kıllarından üretilen fırça (tarak) ile fırçalanarak 30 cm boyunda lifler haline getirilir. Bu süreçte, lifler iğ ile iplik haline getirilirken eğirici sol küçük parmağa kamış yüksük takarak yaralanmalar önlenir. Diğer ip eğirme yöntemi ise “rokopoli” ile olur. Rokopoli, tahta sütun üzerine oturtulan “roka” denilen dönebilen başlıklı alettir.⁷⁶

Rize’de gerçekleştirilen iplik üretim süreci, ekolojik tekstil tasarımı ilkeleri ile değerlendirildiğinde, önemli ölçüde doğa dostu ve sürdürülebilir nitelikte olup kültürel miras değerlerine saygılı bir yaklaşım görülmektedir. Rize’de yeniden başlayan kenevir ipliği üretimi, yalnızca bir hammadde üretim süreci değil, aynı zamanda yerel bilgiye dayalı kültürel bir üretim modeli olarak değerlendirilebilir.

⁷⁵ A.g.e. (s.80)

⁷⁶ A.g.e. (s.79,80,81)

Geleneksel yöntemlere bağı kalınarak yapılan üretim, bölge halkının geçmişteki üretim alışkanlıkları ile bugünün sürdürülebilirlik değerlerini birleştiren bir çerçeve sunmaktadır. Kenevir lifi, tamamen doğal ve doğaya zarar vermeden üretilmesi amaçlanan bir bitkidir. Liflerin kurutulması, işlenmesi gibi süreçlerde çoğunlukla manuel yöntemler kullanılmaktadır. Üretilen kenevir ipliği, Feretiko gibi giyim, ev tekstili ve dekoratif ürünlerde yer almakta ve uzun ömürlü, dayanıklılık özelliği ile israfı azaltmaktadır. Bu nedenle geleneksel üretim yöntemleri, günümüz ekolojik tasarım anlayışıyla buluşturulmalı ve desteklenmelidir.

Rize Ardeşen ilçesine bağı Tunca Beldesi ile Çayeli ilçesine bağı Çataklıhoca Mahallesi'nde gerçekleştirilen söyleşiler, geleneksel kenevir üretimi hakkında bilgi edinilmesini sağlamıştır.

Rize Çayeli ilçesinde uygulanan geleneksel ve güncel kenevir tarımı ve ürün süreci, Beyhan Şışman ile gerçekleştirilen söyleşiden aktarılmıştır. Şışman, annesi Fatma Sağlam'ın evlenmeden önce (1950) kenevir tarımıyla uğraştığını ifade etmiştir. Evliliğin ardından ise Sağlam'ın kayınpederinin yalnızca ihtiyaç duydukları kadar, az miktarda üretime devam ettiğini belirtmiştir. Şışman, 1960 yılından sonra bölgede kenevir tarımının tamamen sona erdiğini aktarmıştır.

Fatma Sağlam'ın çocukluk döneminde kenevir tarımı ve iplik üretimi konusunda bilgi edinmiş olması, aile içi iş yükü dağılımının ve çocuklarının erken yaşta üretim süreçlerine katılımını göstermesi açısından önemlidir. Beyhan Şışman, kendi çocukluk döneminde kenevir üretim sürecine tanıklık etmediğini ancak 2019 yılında Rize'de yeniden kenevir üretiminin gündeme gelmesiyle birlikte annesinden bu bilgileri uygulamalı olarak öğrenme fırsatı bulduğunu ve bilginin aktarımı için kızına da öğrettiğini ifade etmiştir. Fatma Sağlam'ın kenevir üretimi yapıldığı dönemlerde ürettiği kenevir iplikleri kızı Beyhan Şışman'a miras kalmıştır.

Şekil 3.7. Sandıktan Kenevir ipliği (Beyhan Şişman Arşivi)

Geçmiş dönemde annesinden edindiği bilgiler ışığında kenevir tarımından bahseden Şişman'ın aktardığı bilgiler şu şekildedir:

Yerel halk tarafından kendir kuşlarının gelmesiyle ekime başlamaları gerektiği ve Nisan ayının yirmilerinde köy hesabında “Abril 5” olarak söylenen tarihte kenevir tohumlarının ekildiği bilinmektedir. Geçmişte kenevir tohumları, maydanoz gibi sık şekilde ekilirdi. Ekim sırasında yalnızca inek gübresi kullanılırdı. Kenevirin sık ekiminin nedeni, yabancı otları bastırarak zararlı otlara karşı doğal bir koruma sağlamasıdır. Bu nedenle yabancı ot temizliği ya hiç yapılmazdı ya da çok az yapılırdı. Geçmiş dönemde kenevir tarımı sürekli yapıldığı için zararlı otlar bahçede fazla da oluşmazdı. Kenevir büyüdükçe, kendi hasarlı bölgelerini yok eder, yapılan sık ekim sayesinde dallanma olmadan yukarı doğru uzayarak uzun lif oluşurdu. Ayrıca, sadece kenevir tarlalarına değil, boş arazilere de tohum atılarak kenevir üretimi maksimum hale getirilirdi. Bazı dönemlerde mısırla birlikte ekilen kenevirin, sık ekilen mısır bitkisiyle birlikte daha az dallanması sağlanırdı. Dallı kenevirlerde lif ayırma işlemi sırasında liflerin kopması nedeniyle daha kısa ve yerel halk tarafından iyi olmayan lif olarak belirtilen lifler elde edilirdi. Uzun lifler ise iplik üretimi sırasında kopma yapmaz, daha sağlam ve kaliteli iplikler elde edilmesini sağlardı. Yerel halk tarafından “güzel” olarak değerlendirilirdi.

Beyhan Şişman, geçmiş dönemlerde kullanılan kenevir tohumlarının ata tohumu olduğunu ve bu tohumlardan elde edilen kenevir liflerinin son derece yumuşak, doğayla uyumlu ve dayanıklı olduğunu belirtmiştir. Anlatımına göre, bu kenevir iplikleri ipekten daha yumuşak bir dokuya sahiptir. Ayrıca, yıllar içinde bölgenin iklim koşulları, yağmur ve güneşin döngüsüyle kenevir tohumlarının doğal etkenlerle

bölgeye uyum sağlamasına katkısı olmuştur, bu da kenevir bitkisinin kalitesini ve ekolojik değerini artırmıştır.

Kenevir bitkisi, yaklaşık 3 ila 4 aylık bir yetiştirme sürecinin ardından, genellikle Eylül ayının sonlarına doğru hasat edilir. Bitkinin lif olgunluğuna ulaştığını anlamak için geleneksel yöntemlerden biri uygulanır ve kenevir tarlasında orakla bitkinin gövdesine hafifçe dokunulur. Eğer bu işlem sırasında sap üzerinden hafif bir duman çıkarsa, bitkinin hasada hazır olduğu anlaşılır. Kenevir bitkisi “köfte” ile biçilir. Köfte, ucu tırtıklı kesici bir alettir. Kenevir liflerinin kesilen kısmını düz kesmez ve böylelikle lifler ıslatıldığında ayrıştırma işlemi rahatlıkla yapılır.

Şekil 3.8. Köfte örneği (Beyhan Şişman Arşivi)

Hasat edilen kenevir bitkisi, lifleri ayrılmadan önce halk arasında “kunzi” olarak adlandırılır. Kunziler demet halinde bağlanarak ya da serilerek güneşte kurutulur. Kurutma işleminde, bitkinin düzgün bir şekilde serilmesi ve sapına meyil verilmeden düz bırakılması önemlidir. Rize gibi nemli iklim koşullarına sahip bölgelerde, kurutma sürecinde güneş belirleyicidir; lifin çürümemesi ve deforme olmaması için yeterli kurutma yapılmalıdır. Hava şartlarına bağlı olarak kurutulan liflerin rengi önce yeşilden kahverengiye, sonra sarıdan buğday tonlarına kadar değişebilir. Kurutulan kunziler (saplar), halk arasında “serender” ya da “nalya” olarak bilinen havadar yapılar içinde muhafaza edilir.

Liflerin ayrıştırılması sürecinde, kunziler yeniden ıslatılır. Bu işlem, yağmurlu havalarda yağmur oranına göre 2–3 gün ile 1 hafta arasında değişen sürelerde gerçekleştirilir. Yağmurun yetersiz olduğu dönemlerde ise derelerde “havuzlama” yöntemi kullanılarak lifler dere veya ırmak gibi akarsularda üzerine taş koyularak 1

hafta bekletilir. Islatılan künziler tek tek elle kırılarak liflerinden ayrılır. Bu lifler yeniden ıslatılır ve ardından güneşte kurutularak iplik üretimine hazır duruma getirilir.

Kenevir liflerinin ipliğe dönüştürülme süreci, suyla çalışan geleneksel bir düzenek olan “kopali” aracılığıyla gerçekleştirilir. Dere kenarına kurulan bu sistem, değirmen gibi bir yapıdır. Çanak şeklindeki oluklara yerleştirilen kenevir lifleri, üzerlerine yine ters çanak biçiminde yerleştirilen bölüm ile arasında sıkışması sağlanır. Su gücüyle çalışan mekanizma sayesinde lifler dövülerek yumuşatılır.

Tarama işlemi ise “hurçi” adı verilen geleneksel bir tarak ile yapılır. Hurçi, erkek domuzun ensesindeki kıllardan yapılan özel bir taraktır. Bu tarak bölgeye göre fırça olarak da adlandırılır. Bu tarak sayesinde lifler deforme olmadan, saç teli inceliğinde ayrılarak taranır ve ipeksi bir doku kazanır. Ardından, yün bükme aleti olan “yığ” yardımıyla bükülerek iplik haline getirilir. Bu süreçte kopan veya deforme olan lifler de daha kalın iplik haline getirilerek değerlendirilir.

Şekil 3.9. Hurçi tarak(fırça) örneği (Beyhan Şişman Arşivi)

Elde edilen iplikler kalınlıkları ve dokunan kumaşın hangi ürün olacağına göre ayrılır. Dokumaya uygun olmayan daha kalın iplikler ise urgan yapımında değerlendirilir.

Şekil 3.10. İğ Örnekleri (Beyhan Şişman Arşivi)

Beyhan Şişman, annesi Fatma Sağlam'dan edindiği bilgiler ile, dokuma sürecinde annesinin iplikleri kullanım amaçlarına göre nasıl değerlendirildiğini şu şekilde aktarmıştır:

“Kalınları da üst giyim için işte veya iç giyimde alttan pijama için yapıyorlarmış. Dize kadar inceyi yapıyorlarmış. Bu diz kısmı deforme oluyor ya çok eğilip kalkmaktan, oraya kalın olandan koyarlarmış ki biraz daha uzun süre dayansın diye.”

Bu aktarım bize, kenevir ipliklerinin kullanım amacına göre değerlendirildiğini göstermektedir. Bilindiği gibi, özellikle Karadenizli kadınların gündelik yaşamlarında üstlendikleri fiziksel iş yükü, giyimde dayanıklılığı önemli hale getirmiştir. Bu kadınlar kendi tarımını yaptıkları, ipliğini eğirdikleri ve kumaşını dokudukları kenevirden üretilen kıyafetleri, doğayla uyumlu, uzun ömürlü ve ihtiyaca yönelik olarak tasarlamışlardır. Bu yaklaşım hem ekolojik sürdürülebilirlik hem de üretim-tüketim döngüsünde kadınların değerli bilgi birikimini ve emeğini ön plana çıkarmıştır.

Rize'nin Ardeşen ilçesi, Tunca Beldesi'nde gerçekleştirilen söyleşilerde, geleneksel kenevir üretimi süreci aktarılmıştır. Lazca dilinin yaygın olarak konuşulduğu beldede, kenevir bitkisi “çerpi” ya da “çepri” olarak adlandırılmaktadır. Bölgede yaşayan Ayten Çukur ile yapılan görüşmede anlatılan üretim süreci, Çayeli ilçesindeki geleneksel uygulamalarla benzerlik göstermektedir.

Çukur'un aktardığına göre, kenevir tarımına hava durumuna bağlı olarak genellikle Mayıs ayında başlanır. Ekim yapılacak toprak öncelikle kazılır, ardından düzleştirilir. Tohumlar çok derine gitmeyecek şekilde yüzeye serpilir ve ardından toprakla karıştırılır. Yabani otlar bir kez temizlenir. Bitkilerin gelişim sürecinde birbirine temas etmemesi gerektiği ve temas eden bitkilerin eğilerek düzgün lif vermediğini belirtilmektedir. Mısırla birlikte ekimin yapılmadığı, bu iki bitkinin ayrı alanlarda yetiştirildiği ifade edilmiştir. Rüzgarla devrilen mısırlar, yanındaki kenevir bitkilerine zarar verebileceği ve bu durumun liflerin çürümesine neden olabileceği dile getirilmiştir.

Çukur, ayrıca kenevir bitkisinin iki cinsinden bahsetmiştir: açık sarı renkte olanları “erkek”, koyu tonda olanları ise “dişi” olarak tanımlamıştır. Söylediğine göre, hasat süreci de buna göre farklılık gösterir; önce erkek bitkiler toplanır, üçerli gruplar halinde bağlanarak hem güneşe hem de yağmurlu sürece bırakılır. Aynı işlem, daha sonra tohumlanma sürecini tamamlayan dişi bitkiler için de uygulanır.

Şekil 3.11. Liv ve Kenevir Lifi (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Ayten Çukur, geleneksel kenevir kullanım alanlarına dair de önemli bilgiler aktarmıştır. Kenevir liflerinin yalnızca dokuma bezi üretiminde değil, aynı zamanda dikiş ipliği olarak da kullanıldığını ifade etmiş; bölgede Lazca dilinde yaygın bir şekilde kullanılan bu ipliğin ‘nençopi’ olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra, geçmişte yük taşımak için kullanılan dayanıklı ipler de kenevirden üretilmiştir. Ancak naylon iplerin piyasaya çıkmasıyla birlikte, kenevirden yapılan bu dayanıklı ip çeşitleri zamanla kullanılmamaya başlanmıştır. Benzer şekilde, evlerde eski usul yorganların yerini modern nevresim takımları ve sentetik dikiş ürünlerin almasıyla birlikte, dikişlerde de artık kenevir ipliği tercih edilmemiştir.

Tunca Beldesi’nde, gençliğinde kenevir tarımı yapan Şükran Kurtuluş ile yapılan görüşmelerde ise, bölgedeki geleneksel kenevir üretimine ve farklı kullanım alanlarına dair başka bilgiler elde edilmiştir. Örneğin, Kurtuluş’un aktardığına göre, bölgede karakovan balı üretimi yaygındır ve bu üretimin bir parçası olan yüksek gürgen ağaçlarına kovanların çıkarılmasında, dayanıklılığıyla bilinen kenevir ipleri kullanılmaktadır. Bu kullanım, kenevirin sadece ev içi tekstil ürünleri değil, aynı zamanda geleneksel arıcılık faaliyetleri açısından da önemli bir malzeme olduğunu göstermektedir.

Şekil 3.12. Kara Kovan Balı Üretiminde Kullanılan Kenevir İp (Ayten Çukur Arşivi)

Kurtuluş, kenevir tarımı sırasında çıkan toz nedeniyle başlarının döndüğünü ve çalışmalara ara vererek yakındaki dereye girdiklerini ifade etmiştir. Kenevir bitkisinin işlenmesinde, liflerin sarı ve kalın olmak üzere iki farklı nitelikte elde edildiği belirtilmiştir. Görüşmelerde, sarı tonlu liflerin daha kaliteli iplik üretiminde kullanıldığı ve bu ipliklerle kumaş dokuması yapıldığını aktarılmıştır. Daha koyu renkte ve kalın yapılı liflerden ise kumaş yerine, bölgenin ihtiyaçlarına yönelik yük taşımaya uygun ipler, bağlama malzemeleri ve çeşitli günlük kullanım ürünlerinin üretildiği ifade edilmiştir. Bu ayırım, kenevir bitkisinin çok yönlü kullanım potansiyelini ve halk arasında lif kalitesine göre yapılan işlevsel sınıflamayı göstermesi açısından önemlidir. Daha kalın olan liflerin ise yük ipi yapımında kullanıldığı ve bu iplerle bölgenin temel tarım ürünlerinden olan mısırların, bükme yöntemiyle bağlanarak “serander”lerde kurutulduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, iplik eğirme işleminde kullanılan ‘kasva’ adlı aletten söz eden Kurtuluş, bambudan yapılan ve serçe parmağa takılan bir koruyucu parça ile eli iplik bükümünde koruduklarını aktarmıştır.

Şekil 3.13. Kasva, kenevir ipliği üretiminde eli korumak için kullanılan kamyş, (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Bilindiği gibi ekoloji, doğayı insanın kullanımı açısından yararlı hale getirmekten farklı bir bakış açısıyla, insanın doğayı oluşturan diğer canlı ve cansız varlıklarla döngüsel bir ilişki içinde olduğu “bütün”ü incelemektedir.⁷⁷ Bu bağlamda, Rize ve çevresi ekolojik açıdan değerlendirildiğinde kenevir bitkisi; toprağın verimliliğini artırması, kimyasal ilaç kullanılmadan yetiştirilebilmesi ve doğada hızlı bir şekilde çözünebilmesi gibi ekolojik özellikleriyle doğayla uyumlu bir üretim sürecine sahiptir. Bu üretim süreci, yalnızca insanın yararına olan bir faaliyet değildir; aynı zamanda toprağın, suyun ve iklimin dengesiyle bütünleşmiş bir doğa pratiğidir. Geleneksel yöntemlerle yapılan kenevir tarımı yerel bilgiye dayalı, enerji tüketimi düşük ve doğal kaynaklara saygılı bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle, insanın doğayla uyumlu yaşama çabasının somut bir yansıması olan geleneksel kenevir üretimi, ekolojik yaklaşımın ve döngüsel yaşam sistemlerinin sürdürülebilir bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, doğa ve insanın birlikte yaşam sürdüğü bölgede; toprağın kuş ve arı gibi hayvanlar ve mısır tarımı ile kenevir üretimi arasındaki bağ günümüzden de sunulan örnekler ile pekişmektedir.

⁷⁷ Gülen A. L., Biyolojik Temelli Eko-Kumaş Tasarım ve Uygulama Örnekleri- Kenevir Lifinin Tekstil Alanında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme, SY Tezi, (s.7)

Yakın geçmiş döneme bakıldığında, Rize'nin Çayeli ilçesinde yapılan kenevir ekiminin sürekliliği, yabancı ot oluşumunu azalttığını ifade eden Beyhan Şişman, bu sürecin doğayla kurulan etkileşim içinde geliştiğini belirtmiştir. Ayrıca, özellikle 'kendir kuşu' olarak bilinen kuşların, kenevir bitkisinin ekim zamanının belirlenmesinde önemli bir rol oynadığını ve bu durumun da bölge insanının doğayla uyum içinde yaşamasını ve zamanla bütünleşmesini desteklediğini ifade etmiştir.

Beyhan Şişman'ın son zamanlarda az da olsa görüldüğünden bahsettiği kendir kuşlarının, Tunca Beldesi'nde yaşayan Şükran Kurtuluş, bölgede 'çerpik inci' olarak adlandırıldığından bahsetmiştir. Kanarya kuşu boyutlarında olan bu kuşların, renk olarak kendir liflerine benzer tonlara sahip olduğunu ve özellikle kenevir üretiminden arta kalan yaprak ve lif parçalarını yuva yapımında kullandıklarını ifade etmiştir. Bu durum, geleneksel tarım uygulamalarının yalnızca insan yaşamı için değil, aynı zamanda bölgesel biyoçeşitlilik açısından da önemli bir kaynak sunduğunu ortaya koymaktadır. Rize'nin farklı beldelerinde farklı isimler ile anılan kuş, Karadeniz Bölgesinde "çıvgın" olarak bilinen kuş türüdür.

Şekil 3.14. Kendir kuşu - Çerpik İnci (Çıvgın)

Benzer bir gözlemi paylaşan Muhammed Çukur ise, çocukluk yıllarında bölgede bu tür kuşların oldukça fazla sayıda bulunduğunu ve kenevir liflerinin arasına oyun için tuzak kurduklarını anlatmıştır. Ancak günümüzde bu kuş türüne artık rastlanmadığını, yani bölgede yaşayan canlı türlerin çeşitliliğinde azalma yaşandığını dile getirmiştir. Bu gözlem, tarım uygulamalarının değişmesiyle birlikte ekolojik dengenin nasıl etkilendiğine dair önemli bir gösterge olarak görülebilir.

Kenevir bitkisi ile ilgili başka bir gözlemde, tarlaların kenarlarına yerleştirilen kovanlarda oluşan "varova" denilen hastalığın, körüklere konulan kenevir sayesinde arıların ilaçlanarak hastalığa iyi geldiği tespit edilmiştir. Bu ilaçlama yöntemi herhangi

bir toksik kimyasal içermemesi nedeniyle doğaya zarar vermemekte, aksine ekolojik dengeyi koruyarak sürdürülebilir tarım uygulamalarına önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca, M. Çukur'un aktardığına göre karakovan arıcılığı yapan yöre halkı, kovanlara kendir çiçeği yerleştirerek kraliçe arının (kılavuz arı) yerleşmesini sağlamak için doğal bir yönlendirme tekniği uygulamaktadır. Bu uygulama, kenevir bitkisinin yalnızca lif üretiminde değil, aynı zamanda doğal arıcılık faaliyetlerinde de geleneksel bilgiye dayalı bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Arıcılıkla ilgili dikkat çekici başka bir gözlemi de aktaran M. Çukur, arıların kafalarının arka kısmına yapışan kenelerden, kenevir çiçeklerine sürtünerek kurtulduklarını ifade etmiştir. Arıların bu davranışı, kenevir çiçeklerinin yüzey yapısının veya kokusunun, parazitlerden arınma sürecinde etkili olabileceğini düşündürmektedir. Günümüzde ise karakovan balı üretimi bölgede azalmıştır. Bu durum, kenevir bitkisinin ekolojik işlevinin çeşitliliğini belirgin şekilde göstermektedir.

Rize ve çevresi geleneksel üretim biçimlerinin ekonomik, aynı zamanda kültürel bir kimlik unsuru haline geldiği önemli bir bölgedir. Bu bölgede kenevir bitkisi, gündelik yaşamın önemli bir parçası halindedir. Bugün birçok evde artık aktif olarak kenevir üretilmese de geçmişteki bu üretim biçimleri bölge halkının yaşlılarının hafızasında canlılığını korumakta ve kültürel mirasın önemli bir parçası olarak değer görmektedir.

Gençliğinde kenevir üreten Şükran Kurtuluş, kenevir hasadı sırasında horon oynandığını da ifade etmiştir. Bu bilgi, tarımsal faaliyetlerin yalnızca üretim amacıyla değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir paylaşım alanı olarak da işlev gördüğünü göstermektedir. Horon, Doğu Karadeniz bölgesinin kültürel kimliğinin güçlü bir ifadesi olup; birlik, dayanışma ve eğlence unsurlarını içinde barındırmaktadır.

Konu ile ilgili başka bir örneğe bakıldığında, günümüzde Karadeniz Bölgesi'nin önemli tarım ürünlerinden biri olan mısırın kurutulma sürecinde, mısır koçanlarının kenevir lifleriyle birlikte bağlandığı görülmektedir. Bu uygulama hem dayanıklı hem de doğal bir bağlama yöntemi sunmaktadır. Aynı zamanda bölgedeki kenevir kullanım kültürünün güncel yaşamda da devam ettiğinin göstergesidir.

Şekil 3.15. Kenevir İpi ile Bağlanan Mısır (Şişe Hurşutağaoğlu Arşivi)

Bölgede yapılan geleneksel Formulaz yarışlarında kullanılan, “Haşatüle(xaşattule)” kenevirden yapılan ve kırbaç formunda bir üründür. Muhammed Çukur, geçmiş dönemlerde haşatülenin neredeyse her evde bulunduğunu, özellikle de çocuklar için oyuncak olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Haşatülenin çocuklar için hem eğlence hem de ses çıkarma gibi işlevleriyle yerel oyuncak kültürünün bir parçası olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Formulaz gibi geleneksel etkinliklerdeki varlığı, yerel malzemenin ve kültürel hafızanın bugüne taşınmasında kenevirin nasıl çok yönlü bir rol üstlendiğine işaret etmektedir.

Kenevir lifinin ipliğe dönüştürülmesindeki önemli aşamalardan biri de tarama işlemidir. Bu işlem, yakın geçmişe kadar “hurçi” adı verilen özel taraklarla yapılmaktaydı. Hurçiler, erkek domuzun ensesindeki kıllardan yapılmakta ve yumuşak, ipeksi liflerin elde edilmesini sağlamaktaydı. M.Ö. Hititler döneminde bölgede yaşayan ve domuz yetiştiriciliği yapan Kaşkalar halkının kendir tarımı yaptığı bilinmektedir. Bu bağlamda, tarih öncesi dönemlerden günümüze taşınan bir gelenekle karşılaşmaktadır.

Bölgenin çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmasıyla şekillenen kültürel etkileşimler, İslamiyet’in bölgede yayılmasından sonra ve domuzun haram sayılması

nedeniyle hurçi yapımında kullanılan domuz kılı kültürel açıdan sorunlu hale gelmiş olsa da bu aletin işlevselliği onu vazgeçilmez kılmıştır. Beyhan Şişman, bu konuda şunları ifade etmiştir:

“Mesela kaba fare düşer onu kırklarlar. Böyle taştan su alırlar, işte buna kırıklamak derler. Yıkarlar yani. 40 kere yıkarlar. Topraktan bilmem neden. O şeyi de kırıklararmış, İslami şartlara yerine getirerek. Çünkü o olmazsa olmaz bir taraktır.”

Bu anlatım, kültürel sürekliliğin dini gereklilikler açısından ilişkisi gözetilerek nasıl sürdürüldüğünü göstermektedir. Hurçi örneği, işlevsel bilgi ile inanç sistemlerinin iç içe geçtiği bir kültürel uyum olarak dikkat çekmektedir. Hurçi, kofte gibi kendir tarımı ve işleme sürecinde kullanılan aletler, bölge kültüründe sadece işlevsel değil, aynı zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan miraslar arasındadır. Beyhan Şişman, kendisinde bulunan hurçinin yaklaşık 150 yıllık olduğunu ve babaannesinden annesine, oradan da kendisine ulaştığını ifade etmiştir. Ayrıca annesinin çeyizinde kofte bulunduğunu da belirten Şişman, geçmişte kenevir tarımının ve Feretiko dokumacılığının sadece gündelik yaşamda değil, aynı zamanda çeyiz kültürü içerisinde de olmasının önemini vurgulamaktadır.

Çeyiz hazırlıkları, bireylerin evlilik öncesi yaşamlarına dair hem kullanılabilir hem de kültürel bir birikimi temsil ederken, bu sürece kenevir tarımı ve Feretiko ürünlerinin dahil edildiği ve yöredeki yaşamla bütünleştiğini göstermektedir. İhtiyaç temelli gelişen çeyiz kültürü, zamanla kenevir tarımını içine almış, böylece Feretiko gibi dokumalar çeyiz sandıklarının değerli bir parçası haline gelmiştir. Ancak modernleşme ve üretim biçimlerindeki dönüşümle birlikte, bu kültürel süreklilik sağlanamamış ve günümüze kadar taşınamamıştır.

Kenevir lifi üretiminin yeniden başlamasıyla, bölge halkı tarafından geleneksel kültürün bir parçası olarak görülen Feretiko ürünlerinin günümüzde de çeyizlerde yer bulmaya başladığı görülmektedir. Yöre kadınlarının kenevir tarımı ve dokuma kültürüyle olan etkileşimi, yalnızca üretim süreciyle sınırlı kalmamış, gündelik yaşam ve sosyal ilişkilerine de yansımıştır. Beyhan Şişman, annesinden aktardığı bir anıda,

geçmişte kadınların kenevir tohumlarını çekirdek gibi kavurarak, özellikle yağmurlu günlerde bir araya gelip birlikte yediklerini ifade etmektedir. Tunca Beldesinde yaşayan, A. Çukur ve Kurtuluş da kenevir tohumlarını yediklerinden bahsetmişlerdir. Bu anlatı, hava koşullarının tarım ve çalışmaya elverişli olmadığı zamanlarda dahi kadınların bir araya gelerek sosyalleşmeye devam ettiğini, üretim kültürünün aynı zamanda birliktelik ve dayanışma ortamı da yarattığını göstermektedir. Beyhan Şişman'ın annesinin aktarımlarına göre, geçmişte insanlar geçimlerinin önemli bir kısmını kenevir üretiminden sağlamışlardır. Kenevir üretiminin yanı sıra, dönemin yerel tekstil üretiminde ipek böcekçiliği ile uğraşan kişilerin de bulunduğu halk arasında sözlü olarak aktarılan bilgiler arasındadır. Bu duruma ilişkin yazılı bir kaynak bulunmamakla birlikte, sözlü veriler bu geleneğin varlığını destekler niteliktedir. Beyhan Şişman'ın annesinin kendisine aktardığına göre, bölgede kullanılan iplik çeşitlerinden biri de ipektir. Kendir üretimi yapıldığı dönemde, ipek ipliği üreten komşularıyla iplik değişimi yaptıklarını, elde ettikleri ipek ve kenevir karışımı kumaşları ise iç giyim ürünlerinin üretiminde kullandıklarını ifade etmiştir. Bu bilgi, kırsal yaşamda kadınlar arası üretim ilişkilerinin, sadece dayanışma ve paylaşım değil aynı zamanda malzeme çeşitliliği ve ürün geliştirme yönünde de etkili olduğunu göstermektedir.

Bölgedeki temel tarım ürünleri arasında kenevirin yanı sıra mısır da yer almaktadır. Aynı zamanda hayvancılıkla da uğraşan bölge halkı, ekonomik zorluk yaşadıkları dönemlerde ürünlerini takas yöntemiyle değerlendirerek ihtiyaçlarını karşılamıştır. Şişman'ın anlatımına göre, geçmişte paranın yaygın olarak kullanılmadığı dönemlerde, insanlar arasında ürün takası yaygındı. “Bir çile karşılığı bir kot mısır” ya da “kol boyu kendir karşılığı bir kot un” gibi değişim örnekleri, bölge ekonomisinin nasıl dayanışma ve paylaşım odaklı olduğu görülmektedir. Kenevir ipliği dışında kumaşlar ve tekstil ürünleri de alışverişin parçası olmaktadır. Bu alışverişler yalnızca köy içinde değil, aynı zamanda yayla yollarında kurulan hanlar ve bakkallar aracılığıyla da sürdürülmüştür.

Bu bağlamda, Osmanlı döneminden farklı olarak Cumhuriyet Dönemi'nde, bölge halkının hem dışarıya ticaret yapma hem de yerelde geçimini sağlamasının zorlaştığı görülmektedir. Kenevir üretimine yapılan yatırımların Batı Karadeniz Bölgesi'nde

yoğunlaşması, Doğu Karadeniz halkının yerel çözümlerle yetinmek zorunda kalmasına ve üretim kapasitesinin daralmasına neden olmuştur. Bu süreç, bölge halkını yerel üretim olanaklarına sıkıştırmış ve kuşaklar arası bilgi aktarımının zayıflamasına ve neredeyse yok olmasına yol açmıştır.

3.2.2. Günümüzde Üretim

Son yıllarda Türkiye’de kenevir üretiminin yeniden gündeme gelmesiyle birlikte, 2019 yılında Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve 2020 yılında Yozgat Bozok Üniversitesi bünyelerinde Kenevir Araştırmaları Enstitüleri kurulmuştur. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Ladik Meslek Yüksekokulu, Tekstil Giyim Ayakkabı ve Deri Bölümü bünyesindeki Kenevir Dokumacılığı programı ile sürdürülebilir tekstil üretimine katkı sağlamaktadır.⁷⁸

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından geliştirilen endüstriyel tohumlar ile üretime başlayan Beyhan Şişman, kendi arazisinde üretime devam etmektedir. İlk olarak ektiği endüstriyel tohumla başladığı üretim sürecini günümüze kadar sürdüren Şişman, bu tohumun lif kalitesinin oldukça yüksek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca her geçen yıl kenevir bitkisinin doğaya daha fazla uyum sağladığını gözlemlediğini ifade etmektedir. 1960 öncesi kullanılan tohumlardan yetişen kenevir liflerinin tamamen yöreye uyumlu olduğunu vurgulayarak, o liflerden elde edilen ipliklerin, ipek ipliğine rakip olarak değerlendirmektedir.

Şekil 3.16. Kenevir sapı, kenevir lifi, taranmış kenevir lifi, kenevir ipliği

Kenevir tarımında kullanılan geleneksel aletlerin büyük bir kısmı işlevselliğini koruyacak şekilde günümüze kadar ulaşamamış, ancak DOKAP Çataklıhoca Proje

⁷⁸ <https://ladikmyo.omu.edu.tr/tr/yuksekokulumuz/hakkimizda>

Okulu'nda arşiv niteliğinde sergilenerek korunmaya çalışılmaktadır. Beyhan Şişman, annesinden edindiği geleneksel bilgi birikimini kendi deneyimleriyle harmanlayarak, 2019 yılından itibaren kesintisiz olarak kenevir tarımı yapmaya devam etmektedir. Beş yıllık üretim süreci ve bu süreçte edindiği bilgiler, bölgedeki güncel kenevir tarımı uygulamaları açısından örnek olmaktadır.

Şişman'ın güncel kenevir üretim süreci şu şekildedir:

İklim koşullarına bağlı olarak Nisan ayının sonlarında kenevir ekimine başlayan Beyhan Şişman, annesinden öğrendiği geleneksel üretim aşamalarını sırasıyla uygulamaya devam etmektedir.

Şekil 3.17. Endüstriyel kenevir tohumu, Kenevir tohum ekimi, Kenevir bitkisi (Beyhan Şişman Arşivi)

Kenevir tohumlarını inek gübresi ile ekiminden sonra yetişen yabancı otları temizlediğini söyleyen Şişman, geçmiş dönemde annesinin bir kez kopartmasının yeterli olduğunu hatırlatır ve günümüzde bu işlemi daha fazla yapmak zorunda olduğundan bahseder.

Şekil 3.18. Kenevir kurutma işlemi (Beyhan Şişman Arşivi)

Şişman, kenevir bitkisinin olgunlaşmasının ardından hasat işlemlerine geçmektedir, ancak geçmişte kullanılan kofte adlı işlevsel aletin günümüze kadar ulaşmaması nedeniyle bu işlemi yörede yaygın olarak kullanılan orak yardımıyla gerçekleştirmektedir.

Şekil 3.19. Kenevir tohum (sömek) ayırma işlemi (Beyhan Şişman Arşivi)

Orak, bitki gövdesini düz şekilde kesmektedir ve bu da geleneksel kofte aletinin sağladığı kolaylığı ortadan kaldırmaktadır. Şişman, bu nedenle lif ayırma işleminin daha zahmetli hale geldiğini vurgulamaktadır. Kenevir hasadının ardından, kurutma

ve ıslatma işlemleri geleneksel sıraya uygun olarak uygulanmaktadır. Güneşli günlerde açık alanda düz bir şekilde kurutulan kenevir sapları, sonrasında belirli sürelerde yeniden ıslatılarak yumuşatılarak lif ayrıştırma işlemleri başlatılmaktadır.

Kenevir liflerini ezme sürecinde kullanılan geleneksel alet kopalinin de günümüze kadar ulaşmaması, üretim sürecinde bir başka zorluk teşkil etmektedir. Bu bağlamda Şişman, geleneksel aletlerin kaybının yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda üretim bilgisinin aktarımında da önemli bir kayıp olduğunu, yenisinin üretilmemesini şu şekilde aktarmaktadır:

“Şu anda kopali yok. Ve yapan ustamız da yok. Tarif ediyoruz böyle böyle ama yapamıyorlar veya yapmak istemiyorlar... Eskiden değirmenler gibi onlar da tamamıyla yıkılmış. Yok bulamadım. Tarifen anlatıyoruz ama yapmıyorlar.”

Kopali düzeneği günümüze ulaşmadığı için, Şişman liflerin üzerindeki tozları temizlemek amacıyla lahana ve mısır koçanı ya da ahşap malzemeler kullanmaktadır. Liflerin taranma sürecinde ise, geleneksel olarak kullanılan hurçi yerine mısır koçanı, şimşir tarak veya ince kemik taraklardan yararlanılmaktadır. Ancak bu araçların, hurçi kadar etkili olmadığını vurgulayan Şişman, kullanılan alternatiflerin lifleri deforme ettiğini ve bu nedenle iplik miktarında düşüş yaşandığından bahsetmiştir:

“Biz o mısırın koçanı ile onunla veya ince bir kemik tarakla böyle şimşir tarağı ile bunlarla çabalayarak yaparak yani uğraşarak getiriyoruz. O da biraz bizim liflerimizi harcıyor; lifler kısa oluyor. 10 kilo liften 1 kilo iplik üretilirken 20 kilo liften 1 kilo iplik üretilabiliyor. O konuda biraz zararımız var. Deforme ettiği için liflerin boyu kısalıyor. Ben onu iplik yapamıyorum ama atmıyorum. Eskiler gibi ben de bu lifleri halata çeviriyorum.”

Kenevir liflerinin ayrımı ve iplik süreçlerini gerçekleştiren Şişman, yaptığı iplikleri de ince ve kalın olarak ayırarak Feretiko dokumasından elde edilecek ürünler için hazırlamaktadır (Şekil 3.8).

Şekil 3.20. Liv, kenevir İpi (Beyhan Şişman Arşivi)

Beyhan Şişman, dokuma dışında el örmesiyle çorap da ürettiğini ve bu ürünlerin doğal kenevir lifinden yapılması sayesinde insan sağlığı açısından olumlu etkiler gösterdiğini belirtmiştir. Şişman'ın ifadesine göre, yurt dışında yaşayan ve ayak egzaması sorunu yaşayan bir kişi, kendisine ulaşarak bu çoraplardan satın almış; kullanım sonrası egzamasında iyileşme gözlemlenmiş ve bu olumlu deneyim üzerine tekrar sipariş vermiştir. Bu durum, geleneksel üretimle elde edilen doğal kenevir liflerinin yalnızca kültürel ya da ekonomik değil, aynı zamanda sağlık açısından da değerli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.

Kenevir tarımının geçmiş dönemdeki doğa ile etkileşimini günümüzde de görülmeye başlanmıştır. Son yıllarda Rize ve çevresinde “Ricania”(kelebek) türü canlının, tarımı yapılan fasulye, salatalık ve çay gibi bitkilerin öz suyu ile beslendiğini ve bu bitkilere zarar verdiğini belirtmiştir. Fakat kenevir üretimi yapılmaya başladıktan sonra kenevir tarlasına yakın bölgede yetiştirilen diğer sebzelerde fazla zarar oluşmadığını gözlemlediğini aktarmıştır. Bununla beraber, komşusunun arı kovanları kenevir tarlasına yakın olan Şişman, sabah güneşiyle birlikte tarlasında arıların dolaştığını gözlemlediğini ifade etmiştir. Komşusu ise arıların kenevir çiçeklerinden olumlu yönde etkilendiğini ve bu durumun bal verimini artırdığını belirtmiştir. Ayrıca, arıların hastaliksız bir dönem geçirdiğini ve tarlanın yakınlığı nedeniyle kuşların arılara zarar vermediğini de aktarmıştır.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM ÖRNEKLERİ

1980li yıllarda uluslararası düzeyde tanımlanmaya başlanan ve günümüze kadar giderek artan bir yoğunlukla kullanılmaya başlanan sürdürülebilirlik kavramı, pek çok çalışma alanı açısından önemli hale gelmiştir. 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu'nun bugün akıllarda kalan sürdürülebilirlik tanımlamasına göre; "sürdürülebilirlik; şu anki gereksinimleri, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşılama yeteneklerini tehlikeye atmaksızın karşılamak" olarak ifade edilmiştir. Bu rapor ayrıca güncel sürdürülebilirlik tanımı kapsamında üç temel referans kriterini de içermektedir: 3 E olarak bilinen kriterler; Ekoloji (Ecology), Ekonomi (Economy), Eşitlik (Equity).⁷⁹

Bu üç temel kriter, Rize'de günümüze üretilen endüstriyel kenevir lifi üretimi ve Feretiko dokumacılığı açısından değerlendirildiğinde, bölgenin doğal ekosistemiyle uyumlu üretim biçimleri sunmaktadır. Kenevir bitkisi, minimum su ihtiyacı ve toprak verimliliğini artırma potansiyeli ile çevresel sürdürülebilirliği destekleyen bir lif kaynağıdır. Bu yönüyle, doğal kaynaklara dayalı üretim biçimi, geleneksel yöntemlere bağlı kalarak yapılan kenevir tarımı ve el dokuması Feretiko, günümüzdeki üretim süreçlerine alternatif olarak doğayla uyumlu üretim pratiklerini temsil etmektedir.

Özellikle kadın emeğine dayalı ev içi üretim modeli ile Osmanlı ve sonrası için kırsal kesimde gelir yaratmış, yerel pazarlarda ve şehirlerarası ticarete değerlendirilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde zayıflayan bu ekonomik faaliyet, son yıllarda yeniden gündeme gelen endüstriyel kenevir tarımı ile birlikte canlanma potansiyeli taşımaktadır. Geleneksel bilgiyle desteklenen bu üretim süreci, kalkınma projeleri açısından yerel halk için yeni ekonomik fırsatlar yaratmaktadır.

Geleneksel olarak ev içi üretimin merkezinde yer alan kadınlar hem bilgi aktarımında hem de ürün geliştirme süreçlerinde aktif bir pozisyonda bulunmuşlardır. Bu durum, toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında yerel üretim pratiklerinin kadın emeğini görünür kılması açısından önemlidir.

⁷⁹ Türkmen, N. (2009) Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm (s.15)

4.1. Güncel Tasarım Uygulamaları

Bu bölümde, son yıllarda dünyada ve Türkiye’de sürdürülebilir tasarım ve üretim anlayışı ile ortaya konan uygulamalar ve bu alanlarda çalışmalar geliştiren marka örnekleri incelenerek sunulmaktadır.

4.1.1. Dünyadan Örnekler

Laniaus markası özellikle cilt dostu, nefes alabilen ve antimikrobiyal giysiler tasarlamaktadır. Kenevir ve organik pamuk karışımı üretilen ürünlerde, organik tarım veya kontrollü organik hayvancılıktan elde edilen doğal malzemeler kullanılmaktadır. Paketleme için geri dönüştürülmüş malzemeler kullanan marka, kimyasal kullanmadan, tekstillerin uzun ömürlü ve bakımı kolay olmasını sağlamak için buhar, ısı ve basınç gibi ekolojik alternatifleri tercih etmektedir.⁸⁰

Şekil 4.1. Laniaus markalı ürünler

Başka bir örnek olarak Jungmaven markası, kenevir ve organik pamuk karışımı ürünler üretmektedir (Şekil 4.2.). Antibakteriyel özelliğe sahip, küfe karşı doğal olarak dirençli olan ve sağlıklı bir cilt için nefes alan kenevir lifini ön plana çıkaran markanın kurucusu Robert Jungmann, 1994'te kurulan ve endüstriyel kenevirin yasallaştırılmasında etkili olan bir grup olan Hemp Industries Association'ın kurucu üyesidir.⁸¹

⁸⁰ <https://www.lanius.com/en>

⁸¹ <https://jungmaven.com/>

Şekil 4.2. Jungmaven markalı ürünler

Hemp Fortex, Kuzey Çin dağlarında yetiştirilen kenevir türünün kullanılmasıyla üretim yapan kumaş markasıdır. Bu kumaşların dayanıklı, yumuşak, ince veya kalın nitelikte dokunabilen değerli tekstil ürünleri olduğu ifade edilmektedir.⁸² Ürünlerinde pamuk, kenevir, geri dönüştürülmüş poliester gibi hammaddeler kullanan markanın %100 kenevir lifi ile ürettiği kumaşları da bulunmaktadır (Şekil 4.3).

Şekil 4.3. Hemp Fortex, %100 kenevir lifi ile üretilen ürünler

4.1.2. Türkiye’den Örnekler

Son yıllarda Türkiye’de de çeşitli markalar tarafından kenevir lifinin özellikle tekstil ürünlerinde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Örneğin, BEGO JEANS, Türkiye’de kenevir lifi ile denim üreten markalardan biridir (Şekil 4.4). Doğaya ve insan sağlığına değer veren malzemeler ve yöntemler kullanarak sürdürülebilir bir yaşamı savunduğunu iddia eden marka, ürünlerinin %20’sinde kenevir kullanmaktadır.⁸³

⁸² <https://www.hempfortex.com/>

⁸³ <https://begojeans.com/>

Şekil 4.4. Bego markalı ürünler

Hempkey markası, ülkemiz doğal kaynaklarının faydalı şekilde kullanımının ve dünyanın daha yaşanılabilir bir hale getirilmesini savunmaktadır.⁸⁴ Tekstil alanında kenevir lifini kullanan marka, Türkiye’de kenevir bitkisinin ilk defa kullanıldığı ayakkabı, çanta gibi aksesuar ürünler üretmektedir.

Şekil 4.5. Hempkey markalı ürünler

Moyy Atölye ise, Fırtına vadisinde (Rize-Çamlıhemşin) geleneksel Feretiko kumaşı ile giyim ve ev tekstili alanlarında üretim yapan bir markadır.⁸⁵ Çözüğü pamuk, atkısı kenevir olan ürünler ile bölgenin tarihini ve kültürünü yansıtan marka, bölgeye özgü geleneksel desenlere ürünlerinde yer vermektedir (Şekil 4.6).

⁸⁴ <https://hempkey.com.tr/>

⁸⁵ <https://www.moyyatolye.com/moyy>

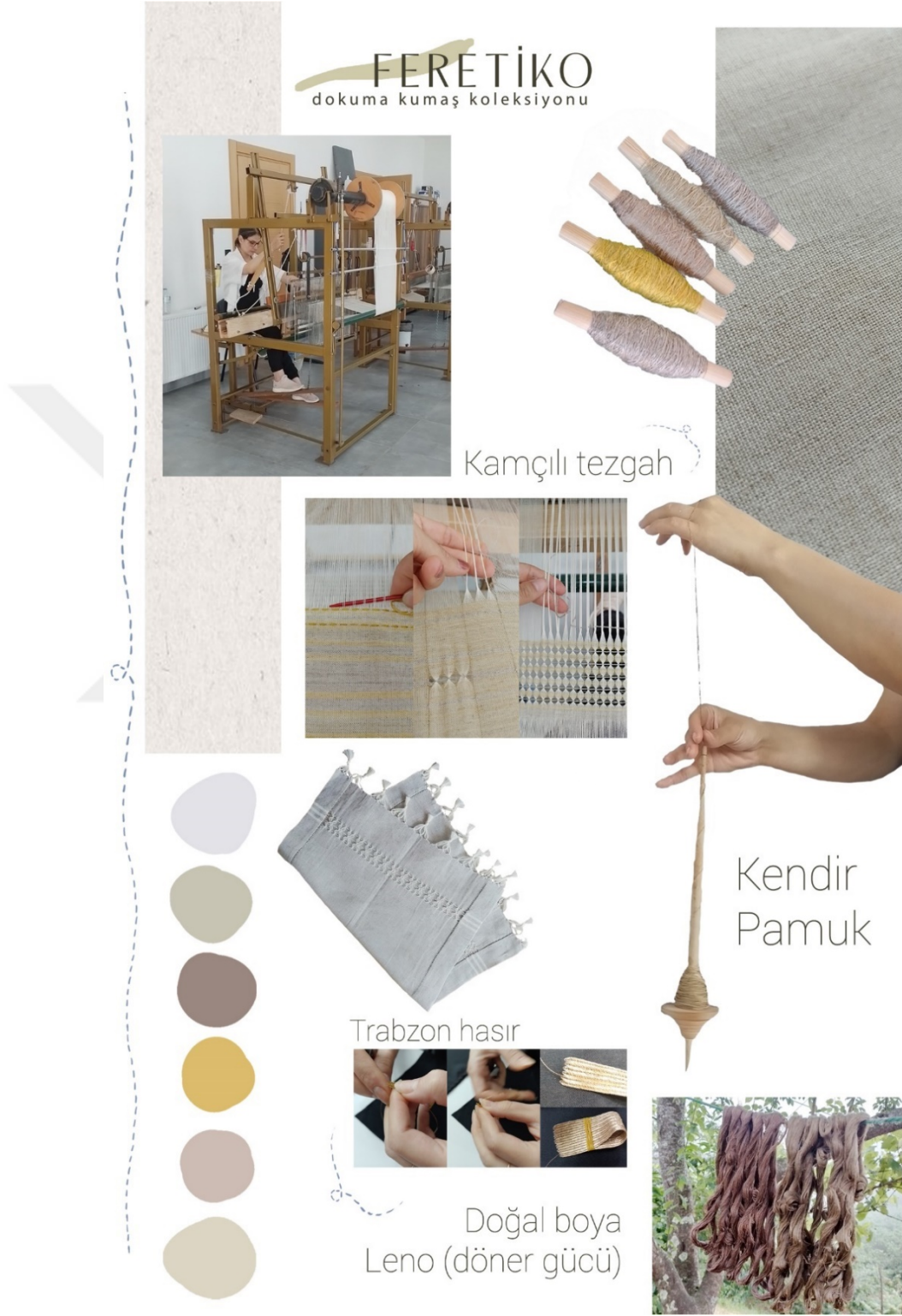

Şekil 4.6. Moyo markalı ürünler

4.2. Kumaş Tasarımı

4.2.1. “Feretiko” Temalı Dokuma Kumaş Koleksiyonu

Şekil 4.7. Feretiko tema görseli

“Feretiko” temasıyla oluşturulan dokuma kumaş koleksiyonu, bu tez çalışmasının uygulama örneklerini oluşturan ve Prof. Dilek Alpan yürütücülüğünde, TKS 504 Dokuma Tasarımı II lisansüstü dersi kapsamında “Feretiko” ismi ile bir dokuma kumaş tasarımı projesi olarak hazırlanmıştır.

Rize ve Trabzon şehirlerinin ortak kültürel mirası olan Feretiko; doğayla uyumlu, sürdürülebilir ve geleneksel üretim yöntemlerine dayalı bir üretim anlayışının örneğidir. Çalışmanın önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi, geleneksel ve güncel Feretiko dokumalarında kullanılan temel malzeme kenevirdir ve bu malzeme bölgede “kendir” olarak adlandırılmaktadır. Bu lifin bölgede tarih boyunca varlığını sürdürdüğü ve 2019 yılından itibaren geleneksel yöntemlere bağlı olarak yeniden üretilmeye başlandığı bilinmektedir.

Feretiko, yalnızca geleneksel bir dokuma ürünü değil, aynı zamanda bölge halkının yaşam biçimini yansıtan bir kültürel değerdir. Kumaşın çeşitli isimlerle anılması, şehirler arası sahiplenme tartışmalarına neden olsa da Feretiko hem Trabzon’un hem de Rize’nin ortak belleğinin mirasıdır. Bu çalışma, Feretiko’nun iki şehirle birlikte yeniden yorumlanmasını ve ortak miras olarak yaşatılmasını hedeflemektedir.

Tasarım sürecinde, günümüzde bölgede yaygın olarak kullanılan kamçılı dokuma tezgahı ve pamuklu çözgü ipliği tercih edilmiştir. Ancak geleneksel Feretiko dokumasına atıfta bulunularak, çözgü ipliğinde de kenevir lifi kullanılarak geçmişle günümüz arasında anlamlı bir bağ kurulmuştur. Manuel tezgahlarda gerçekleştirilen dokuma sürecinde, çözgü ipliği olarak kenevir ipliği kullanılmıştır. Bu süreçte, hem yurt dışından temin edilen kenevir iplikleri hem de 2022 yılında bölgede yetiştirilen endüstriyel kenevir bitkisinden elde edilen liflerin ipliğe dönüştürülmesiyle elde edilen yerel malzemeler tasarım örneklerinde değerlendirilmiştir. Böylece, hem geleneksel üretim tekniklerine saygı gösterilmiş hem de sürdürülebilir yerel malzeme kullanımına dikkat çekilmiştir.

Şekil 4.8. Feretiko temasında kullanılan ham kenevir ve pamuk iplikleri

Sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalınarak gerçekleştirilen boyama sürecinde, büyük ölçüde yöreden temin edilen doğal boyar maddeler tercih edilmiş, endüstriyel üretim süreçlerinde yaygın olarak kullanılan kimyasal içerikli boyar maddelere yer verilmemiştir. Bu yaklaşım, hem çevresel etkilerin en aza indirilmesini hem de geleneksel bilgi ve uygulamaların korunarak yaşatılmasını hedeflemektedir.

Şekil 4.9. Feretiko temasında kullanılan boyanmış kenevir, yerelde üretilen kenevir ve pamuk iplikleri

Uygulamada kullanılan doğal boyar maddeler arasında ceviz yaprağı, ceviz ağacı kabuğu, ısırgan otu ve zencefil yer almakta olup, bu bitkiler ile elde edilen renkler kumaşlara doğal renk tonları kazandırmıştır (Şekil 4.9). Her biri doğadan elde edilen bu kaynaklar, bölgenin bitki örtüsünden geleneksel olarak faydalanılması açısından önem taşımaktadır.

Şekil 4.9. Feretiko temasında kullanılan boyar maddeler

Tasarım uygulamalarında yalnızca boyar madde değil, aynı zamanda bölgesel el sanatlarının izleri de sürdürülmüştür. Trabzon hasırı, geleneksel maden sanatlarına örnektir ve 1900 başlarında Kafkaslar yöresinden göç edenlerin bu kültürü getirdiği ve yaygınlaştırdığı söylenmektedir.⁸⁶ Trabzon’a özgü hasır dokusu, Feretiko kumaşı üzerinde yeniden yorumlanarak kullanılmıştır. Böylece Trabzon hasırının özgün dokusu ile Rize bezi olarak da bilinen Feretiko kumaşı bir araya getirilmiş, her iki şehirden gelen kültürel miras dokuma kumaş örneklerinde buluşturulmuştur.

Bu örneklerde kullanılan kenevir lifi, çevreye duyarlı yapısı, düşük su ve kimyasal ihtiyacı ile ekolojik açıdan önemli bir doğal malzeme olarak ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda bölgenin geleneksel üretim kültürünü yansıtan kenevir lifi, sürdürülebilir tekstil anlayışıyla geçmişten günümüze uzanan bir köprü kurmakta; yerel bilgi, doğal malzeme ve güncel tasarım anlayışını bir araya getirerek güçlü bir örüntü oluşturmaktadır.

4.2.2. “Feretiko” Temalı Koleksiyonun Dokuma Kumaş Örnekleri

Feretiko ismi hazırlanan bu koleksiyonda, doğaya saygılı üretim anlayışını temel alan, kültürel sürekliliği gözetken ve sürdürülebilirlik kavramını merkeze alan dokuma teknikleriyle üretilmiş on adet kumaş örneği yer almaktadır. Yedi kumaş örneği Trabzon Kadın Yaşam ve İstihdam Merkezi’nde kamçılı tezgahta, üç kumaş örneği ise 8 çerçeveli masa üstü tezgahta dokunmuştur.

⁸⁶ Öksüz H, Usta V, İnan K,(2022) Trabzon Tarihi, (s.289)

- Dokuma Kumaş Örneği 1

Şekil 4.10. Dokuma kumaş örneği 1

Dokuma kumaş örneği 1	
Çözü	24 Ne ham kenevir ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ısırgan otu) 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz ağacı kabuğu) 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: zerdeçal)
Tarak	60/2

- Dokuma Kumaş Örneği 2

Şekil 4.11. Dokuma kumaş örneği 2

Dokuma kumaş örneği 2	
Çözü	24 Ne ham kenervir ipliği
Atkı	24 Ne ham kenervir ipliği 24 Ne boyanmış kenervir ipliği (boyar mad.: ceviz ağacı kabuğu) 24 Ne boyanmış kenervir ipliği (boyar mad.: zerdeçal)
Tarak	60/2

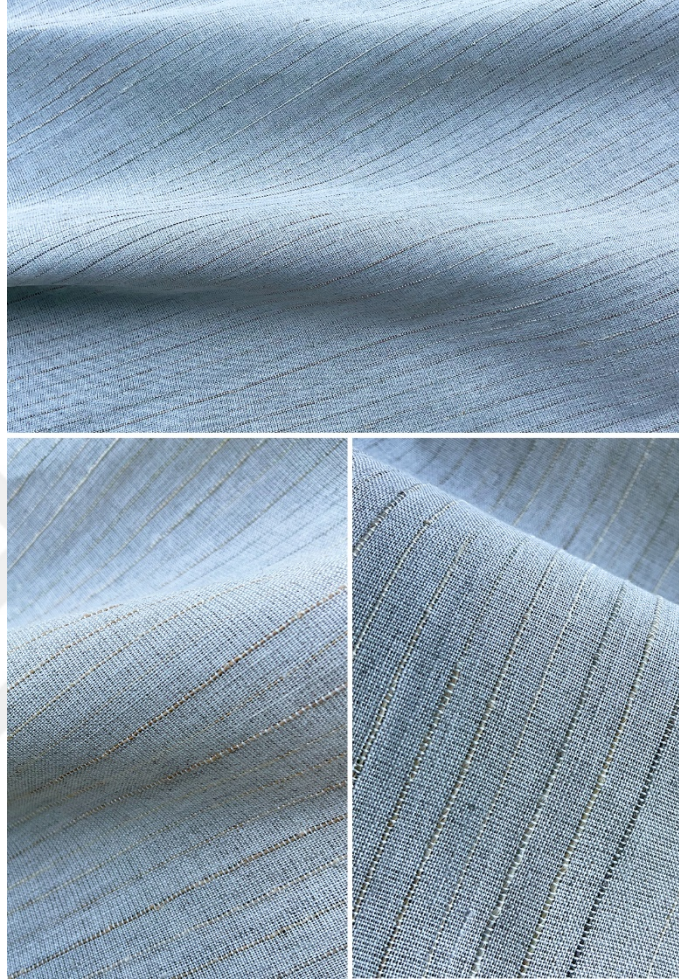
- Dokuma Kumaş Örneği 3

Şekil 4.12. Dokuma kumaş örneği 3

Dokuma kumaş örneği 2	
Çözü	24 Ne ham kenevir ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz yaprağı) 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz ağacı kabuğu) 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ısırgan otu) Rize’de üretilen kenevir liflerinden elde edilen kenevir ipliği Pamuk ipliği
Tarak	60/2

- **Dokuma Kumaş Örneği 4**

Şekil 4.13. Dokuma kumaş örneği 4

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği Rize’de üretilen kenevir liflerinden elde edilen kenevir ipliği
Tarak	100/2

- Dokuma Kumaş Örneği 5

Şekil 4.14. Dokuma kumaş örneği 5

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenavir ipliği 24 Ne boyanmış kenavir ipliği (boyar mad.: ısırgan otu) Rize’de üretilen kenavir liflerinden elde edilen kenavir ipliği Pamuk ipliği
Tarak	100/2

- Dokuma Kumaş Örneği 6

Şekil 4.15. Dokuma kumaş örneği 6

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği
Tarak	100/2

Birinci çerçeve çözgü iplikleri üzerinde uygulanan dimi örgüsü kullanılmıştır.

- Dokuma Kumaş Örneği 7

Şekil 4.16. Dokuma kumaş örneği 7

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.:zerdeçal) 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz yaprağı)
Tarak	100/2

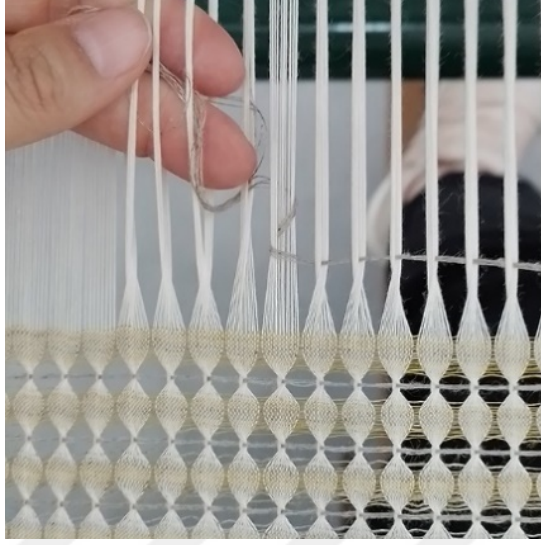
Birinci çerçeve çözgü iplikleri üzerinde uygulanan dimi örgüsü kullanılmıştır.

- Dokuma Kumaş Örneği 8

Şekil 4.17. Dokuma kumaş örneği 8

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: zerdeçal)
Tarak	100/2

Şekil 4.18. Dokuma kumaş örneği 8, ajur

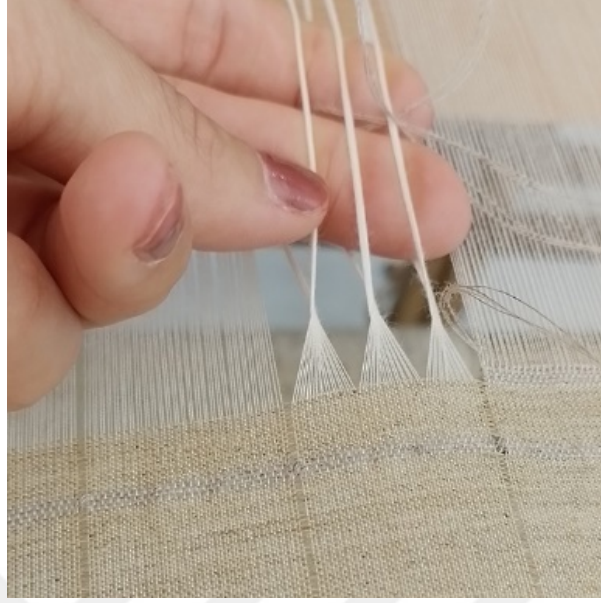
Günümüzdeki Feretiko dokumalarında süsleme için kullanılan ajur (döner gücü) tekniği ile desen yapılmıştır.

- Dokuma Kumaş Örneği 9

Şekil 4.19. Dokuma kumaş örneği 9

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz yaprağı)
Tarak	100/2

Şekil 4.20. Dokuma kumaş örneği 9, ajur

Günümüzde feretiko dokumalarında süsleme için kullanılan ajur (döner gücü) tekniği ile desen yapılmıştır. (Şekil 4.20) İki buçuk santimetrede, tarakta bir boşluk bırakılmıştır.

- Dokuma Kumaş Örneği 10

Şekil 4.21. Dokuma kumaş örneği 10

Dokuma kumaş örneği 3	
Çözü	24 Ne pamuk ipliği
Atkı	24 Ne ham kenevir ipliği 24 Ne boyanmış kenevir ipliği (boyar mad.: ceviz yaprağı)
Tarak	100/2

Günümüzdeki Fretiko dokumalarında süsleme için kullanılan ajur (döner gücü) tekniği ile desen yapılmıştır. İki buçuk santimetrede, tarakta bir boşluk bırakılmıştır.

4.2.3. “Feretiko” Temalı Koleksiyonun Kullanım Alanı Örnekleri

Feretiko, geleneksel olarak içlik, giyim ve ev tekstili alanlarında kullanılan bir kumaştır. Özellikle serin tutma özelliği sayesinde sıcak mevsimlerde iç çamaşırı ve gündelik giysi olarak tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra günümüzde örtü, perde gibi ev tekstili ürünlerinde de kullanımı yaygındır. Feretiko'nun bu çok yönlü kullanım alanları, kenevir lifinin dayanıklı, nefes alabilir ve doğal yapısından kaynaklanmaktadır. Kenevir lifi, yapısal olarak güçlü olmasının yanı sıra, nem emici ve antibakteriyel özellikleri ile hem işlevsel hem de sağlıklı bir tekstil hammaddesi olarak öne çıkmaktadır. Bu nitelikleri sayesinde, geçmişte olduğu gibi günümüzde de ekolojik ve sürdürülebilir tasarımlar için önemli bir malzeme olarak değerlendirilmektedir. Feretiko'nun kullanım örnekleri de bu özelliklerin günlük yaşamdaki karşılığını yansıtacak biçimde seçilmiştir. Ev tekstili ve giysi alanları için çeşitli örnekler sunulmuştur.

Şekil 4.22. Feretiko Temasının Giysilik Ürün Örnekleri-1

Şekil 4.23. Feretiko Temasının Giysilik Ürün Örnekleri-2

Şekil 4.24. Feretiko Temasının Ev Tekstili Ürün Örnekleri

5. SONUÇ

Bu tez çalışmasında Osmanlı'dan günümüze kadar gelen süreçte Doğu Karadeniz Bölgesi'ne ait geleneksel Feretiko kumaşı ve bu kumaşın temel yapısını oluşturan kenevir lifi incelenmektedir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan bölgede, günümüze kadar ulaşmış Rum ve Laz kökenli bilgi birikimi sayesinde geleneksel Feretiko, bölge kültürünün önemli bir parçası olarak sürekliliğini korumuştur. Feretiko, köklü geçmişiyle bugün "Rize bezi" olarak anılsa da tarihsel süreçte Trabzon ve Rize şehirleri ile birlikte şekillenmiş, her iki şehir için de ortak kültürel bir miras niteliği taşımaya devam etmiştir.

Feretiko, bölge tarihi açısından önemli bir yeri olan kenevir lifi ile birlikte dokunan geleneksel bir dokuma kumaş örneğidir. Bölgenin kültürel mirasını günümüze taşıyan Feretiko'nun Trabzon'un fethi sonrasında bölgede gelişen ticaret ile tanınırlığı artmıştır. Geç dönem Osmanlı sonrası kumaşın bölgedeki etkisi zayıflamaya başlamış, Cumhuriyet sonrası dönemde ise değişen tarımsal faaliyetler ile birlikte yerelde kenevir lifinin üretiminin azalması Feretiko'nun üretimini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Geleneksel Feretiko kumaşı, 18. yüzyıla kadar bölgede farklı iplik kalınlıkları ile birlikte çözüde ve atkıda kenevir ipliği kullanılarak üretilirken, pamuklu kumaşların Trabzon ve Rize bölgesinde daha düşük fiyatlarla ve kolay bir şekilde elde edilebilir hale gelmesiyle, kumaşın yapısına pamuk ipliği de eklenmiştir. Kumaşın bu değişimi, geleneksel kullanımın dışında kumaşın yapısal niteliğini de olumsuz şekilde etkilemiştir. Savaş sonrasında bölge tarımındaki değişim ile kenevir lifi üretimi azalmış ve dokuma kumaşlarda kullanılan pamuk ipliği oranı artmıştır. Günümüze kadar ulaşan örneklerde de karşımıza çıkan pamuk ipliği, günümüzde kamçılı tezgahlarda üretimi yapılan Feretiko'nun parçası haline gelmiştir.

Bu çalışmada, Feretiko ve kenevir lifi üretim süreçleri birlikte ele alınmıştır. Rize'nin Ardeşen ve Çayeli ilçelerinde yapılan söyleşiler ve saha araştırmaları ile bölge kültürü, günlük yaşam, geleneksel Feretiko ve kenevir lifi ile ilgili bilgiler, sözlü kültür ve günümüze kadar ulaşabilen ürün çeşitliliği ve geleneksel üretimde kullanılan malzemeler aracılığıyla elde edilmiştir.

Bölgede kenevir lifi ile doğa arasındaki ilişki geleneksel anılardan edinilen bilgiler doğrultusunda belgelenmiştir. Günümüzde endüstriyel kenevir üretiminin toprak, kuş, arı ve kelebek gibi çeşitli canlılar üzerindeki etkileri üzerine yapılan gözlemlerden faydalanılarak endüstriyel kenevir üretiminin sürdürülebilirlik açısından önemi çeşitli örnekler üzerinden değerlendirilmektedir.

Geleneksel Feretiko, yerel bilgi birikimi doğrultusunda üretilen kenevir lifi ile her evde bulunan ve genellikle geleneksel duvar tezgahlarında aile içinde iş bölümü yapılarak dokunmaktadır. Fakat günümüze kadar ulaşamayan bu geleneğin yaşatılması amacıyla Rize ve çevresinde çeşitli eğitim merkezlerinde yürütülen Feretiko kursları ile günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bölgenin iplik ihtiyacını karşılayacak kadar kenevir üretimi yapılamayan bölgede, Feretiko için kullanılan kenevir lifi henüz yurt dışından elde edilmektedir. Dokuma üzerine oluşturulan desenler geleneksel Feretiko dokumasının günümüze kadar ulaşabilmesi ve bölge halkına yeniden tanıtılmasına destek olmuştur. Günümüzde ajur tekniği veya çeşitli motifler ve desenler kullanılarak üretilen Feretiko, özellikle yerel Osmanlı motifleri ile dokunmaktadır.

Bölgede üretilen kenevir lifi, geleneksel bilgiye ve doğal kaynaklara dayanan üretim biçimiyle hem bölgenin kültürel mirasının korunmasına hem de ekolojik tekstil anlayışına katkı sunmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde zayıflayan bu üretim geleneği, Rize'de yeniden başlayan tarımsal girişimlerle canlanmakta ve yerelleşme bağlamında önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Kültürel bir yaşam biçimi haline gelen bu üretim süreci, geçmişin izlerini bugüne taşıyan ve sürdürülebilir yaşam anlayışını destekleyen güçlü bir örnek olarak varlığını sürdürmektedir.

Geleneksel Feretiko'nun yerelleşme süreci üzerine yapılan çalışmalarda, 2019 yılı sonrası Rize'de yeniden başlayan endüstriyel kenevir lifi üretiminin, geleneksel üretim bilgisi ve yöntemleriyle sürdürüldüğü görülmektedir. Bu üretim süreci, hem geleneksel Feretiko'nun güncel örneklerinin ortaya konmasına olanak sağlamakta hem de sürdürülebilir yaşam biçimine somut bir örnek oluşturmaktadır. Fakat Rize'de üretilen endüstriyel kenevir lifi ve kenevir iplikleri henüz bölgenin bütün ihtiyacını karşılayacak nitelikte değildir. Bölgedeki çeşitli kurs ve atölyelerde kullanılan kara kendir bu çalışmanın uygulama örneklerini kapsayan "Feretiko" temasıyla oluşturulan dokuma kumaş koleksiyonda kullanılmıştır. Böylece günümüzde çözümsünde pamuk

ve atkısında kenevir ipliği kullanılarak kamçılı tezgahlarda dokunan Feretiko'nun temel özelliğini bozmadan kumaş örnekleri elde edilmiştir. Geleneksel Feretiko'nun yeniden yorumlanması için çözgüde, bölgede kullanılan kara kendir iplikleri ile örnekler sunulmuştur. Çözgüsünde ve atkısında kenevir ipliği kullanılan kumaş örnekleri, çözgüsü pamuk ve atkısı kenevir ipliği ile dokunan kumaş örneklerine göre daha sert bir yapıya sahiptir. Bu sebeple çeşitli kumaş yapılarında kullanılabilecek farklı nitelikte kenevir ipliklerinin geliştirilmesi konusunda çalışmaların yürütülmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Özetlemek gerekirse; bu tez çalışması ile son yıllarda kapsamlı bir şekilde gelişen sürdürülebilir tasarım yaklaşımı doğrultusunda, bölgenin geleneksel üretim yöntemleri incelenmiş ve bu yöntemlerin toplumsal ve kültürel hafızadaki yeri analiz edilmiştir. Bu bağlamda, yalnızca estetik ve işlevsel tasarımlar değil, aynı zamanda doğa ile uyumlu, kaynakları tüketmeden varlığını sürdürebilen üretim biçimleri üzerine odaklanılmıştır. Bilindiği gibi sürdürülebilir yaşam, doğaya zarar vermeden, yerel kaynakları bilinçli biçimde kullanarak ve toplumun sosyo-kültürel yapısını koruyarak sürdürülen yaşam biçimi olarak değerlendirilebilir. Çalışmada bu anlayışla geliştirilen sürdürülebilir tasarım örnekleri, hem kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamış hem de çevresel sorumluluk bilinciyle geliştirilen üretim anlayışını benimsemiştir.

Sonuç olarak Feretiko ve kenevir lifi; kültürel belleği yansıtan, yerel üretim geleneklerine dayanan ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyen doğal malzemeler olarak günümüz tasarım pratikleri içinde yeniden yorumlanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu malzemelerin tasarım disiplinlerinde daha fazla yer bulması, hem kültürel mirasın korunması ve yaşatılması hem de ekolojik sorunlara karşı geliştirilen alternatif sürdürülebilir çözümlerin yaygınlaştırılması açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

Bu kapsamda, Rize'de üretilmeye başlanan kenevir lifi ile Rize ve çevresinde dokunan Feretiko, geleceğe yönelik sürdürülebilir üretim yöntemleri üzerinde öneriler maddeler halinde sunulmuştur:

1. 2019 sonrası bölgede üretilmeye başlanan endüstriyel kenevir tohumlarının üretilmesi, korunması ve yerelleştirilmesi önem kazanmıştır.
2. Yerel bir iplik atölyesi oluşturularak bölgede yetişen hammaddenin, yine aynı bölgede işlenmesinin sağlanması ile hem bölgenin iplik ihtiyacı karşılanabilir hem de üretim sürecinde karbon ayak izi düşürülerek bölgesel kalkınmaya katkı sunulabilir.
3. Kenevir lifi üretimi ve Feretiko dokumacılığı yapan üreticilerin çevreye duyarlı ve adil koşullarda çalıştığını belgeleyen bir yerel sertifika sistemi oluşturulması sağlanabilir ve bu sistem sayesinde hem doğaya zarar vermeyen hem de emeğe saygı gösteren üreticiler ve atölyeler desteklenebilir.
4. Doğal boyar maddelerle yapılan boyama işlemleri teşvik edilerek doğa dostu üretim standartları oluşturulabilir.
5. Feretiko ve kenevir lifi üretim süreçlerinde kadın emeğinin ön planda olduğu gözetilerek, kadın girişimcilere yönelik özel teşvik ve destek programları geliştirilebilir.
6. Feretiko kumaşını kullanan yerel tasarımcılar ve sürdürülebilir moda markalarıyla ortak koleksiyonlar geliştirilerek ürünlerin görünürlüğü ve bilinirliği artırılabilir.
7. Feretiko üretimi yapılan atölyeler ve geleneksel üretim temelli endüstriyel kenevir lifi üretiminin yapıldığı bölgeler, kültür rotaları olarak belirlenip değerlendirilerek eko-turizme katkı sağlayabilir.
8. Geleneksel kenevir lifi ve Feretiko üretimi esas alınarak bölge kültürünü yansıtan bir müze açılabilir. Böylece bölgede açılacak bir “Feretiko” müzesi, sadece turistlerin ilgi göstereceği bir mekana değil; aynı zamanda bölgeye eğitici, kültürel ve sosyo-ekonomik katkılar sağlayan bir merkez haline dönüşebilir.

KAYNAKLAR

Web sayfaları

<https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/detay/37953>

<https://www.luggat.com/fer>

<https://www.etimolojiturkce.com/arama/etik>

<http://www.pazar.gov.tr/tarihce>

<https://www.lazenstitu.com/lazlarin-tarihi/>

<https://karadeniz.gov.tr/yerel-sozluk-2/#nesne0>

<https://ttk.gov.tr/osmanli-padisahlari/>

Kastamonu Gazetesi, 25 ocak 2019

<http://www.rize.gov.tr/feretiko-urunler-cepri-galasinda-sergilendi>

<https://www.mmotutkunlari.com/konu/ferda-s%C3%BCmer-avlaskani-cuneli>

<https://tarihdergi.com/balta-asmak-turke-vermek-ve-hosafin-yagi/>

<https://www.kendirli.bel.tr/icerik/tarihce>

<https://ladikmyo.omu.edu.tr/tr/yuksekokulumuz/hakkimizda>

<https://www.lanius.com/en>

<https://jungmaven.com/>

<https://www.hempfortex.com/>

<https://begojeans.com/>

<https://hempkey.com.tr/>

<https://www.moyyatolye.com/moyy>

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/k%C4%B1nap>

<https://rize.ktb.gov.tr/TR-113015/rize-bezi-feretiko.html>

Kitaplar

Akgündüz, A. (1993). Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, İstanbul:Fey Vakfı Yayınları No:1 İlmi Araştırmalar Serisi No:1

İnalçık, H. (2008) Türkiye Tekstil Tarihi, İş bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, İstanbul

Öksüz H, Usta V, İnan K. (2022) *Trabzon Tarihi, 2. Cilt*

Öztürk, Ö. (2011) Pontus Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi, Nika Yayınevi, Ankara

Uzunçarşılı, İ.H. (2011). Osmanlı Tarihi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarihi Kurumu Yayınları. VI. Cilt 6.Baskı

Üçüncüoğlu, E. (2012) Adım Sende Trabzon, Heyamola Yayın, İstanbul

Yağan, Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Öksüz, H. Usta, V. İnan, K. (2009) Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası Tarihi 1884-1950, İber Matbaacılık

Taşkın, M. (2013) Trabzon Ticaret Borsası 1926-2013, Klasmat

Müzeler

Özel İpekyolu Müzesi (Trabzon Ticaret borsası)

Trabzon Şehir Müzesi

Rize Müzesi

Tezler ve Makaleler

Aksoy Gülen L, (2022) Biyolojik Temelli Eko-Kumaş Tasarım ve Uygulama Örnekleri, , Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Selçuk, K, (2020). Doğu Karadeniz Bölgesi Dokumaları, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi

Uslu M.Y, (2016). Osmanlı Devleti'nin Yurtdışında Katıldığı Uluslararası Sergiler, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi

Koca U.T, (2016) Antik Dönemde Karadeniz Bölgesi'nde Yaşamış Halklar Hakkında Bir

Anderson LC. Leaf variation among Cannabis species from a controlled garden. *Harv Univ Botanical Musem Leaflets* 1980;28:61–69

Yılmaz G , Yazıcı L, Dünya'da Yükselen Değer; Endüstriyel Kenevir Bozok Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi

Öksüz H, Usta V, İnan K, Trabzon Tarihi, 2022,2. Cilt, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası

Yağan,Ş.Y. (1978) Türk El Dokumacılığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1. Baskı, İstanbul

Morgül, M. (2012). Antik Karadeniz'de Fonetik Yolculuk, Araştırma Dosyası

Nazmiye A. (2019). Trabzon'da Yok Olan Dokuma Sanatı: 'Ketan', Karadeniz İncelemeleri Dergisi, Bahar 2019.

Akpınar, D. & Nizamoğlu, A. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi, Turkish Studies Social Sciences, Cilt 14, Sayı 4

Koday, S. (2000). Türkiye Çay Tarım Alanlarının Dağılışı ve Çay Üretimimizdeki Gelişmeler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Öztürk, T- Sürmen, Y. (2021). Trabzon Valisi Üçüncüoğlu Ömer Paşa'nın (1739-1742)

Hut, D. (2011) Doğu Karadeniz’ Geleneksel Dokumacılık: Rize Keten Bezi (Feretiko) ve Sos-Ekonomik Etkileri, Türk İncelemeler Dergisi, Sayı 24

Keleş, S. (2013) Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Rize Ekonomisinde Dokumacılık, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Türkmen, N. (2009) Tekstil ve Moda Tasarımı Açısından Sürdürülebilirlik ve Dönüşüm, Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Terekesi ve Muhasebe İşlemleri, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 2021 Özel Sayı

Kenevir ve Tarım Mevzuatı, Samsun, 2025

El sanatları Teknolojisi, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 2013

Kişiler

Şişman, Beyhan. (10 nisan 2025) Kişisel görüşme. Rize.

Çukur, Ayten. (2 mayıs 2025) Kişisel görüşme. Rize.

Çukur, Muhammed. (2 mayıs 2025) Kişisel görüşme. Rize.

Kurtuluş, Şükran. (2 mayıs 2025) Kişisel görüşme. Rize.

Şeremet, Esmâ. (2 mayıs 2025) Kişisel görüşme. Rize.